

Rekognosceringer i Narsaq Sund, Sydvestgrønland - 2011

Bachelorprojekt, Forhistorisk Arkæologi

SIGURD ARVE BASLUND BOHR

2012

Indhold

Indledning	1
Formål	2
Problemstilling og metode	2
Kulturhistorisk introduktion til Thulekulturen i Sydvestgrønland	3
Landskabet ved Narsaq Sund	5
Forskningshistorik i undersøgelsesområdet	8
Rekognosceringen og efterbearbejdning	9
Analyse af bopladsmønstre og anlæg i Narsaq Sund	12
tørvehusene	18
telthusene	22
Diskussion og perspektivering	26
Konklusion	31
Litteraturliste	32
 Bilag 1: Kort over hver enkelt lokalitet, Stk 1-19	 34 & DVD
Bilag 2: Kort over lokalitet 1 og 19 (Tuttuttooq Isua & Illutalik), Stk 1-2	DVD
Bilag 3: Stk 1: Nøgle til forståelse af databasen Nuumiut 2011	DVD
Stk 2: Databasen Nuumiut 2011	DVD
Bilag 4: Kort over lokaliteter i Sydvestgrønland (stillet til rådighed af SILA)	DVD
Bilag 5: Rekognosceringsark	DVD
Bilag 6: Oversigtstegning over A210, A211 og A212	DVD

Abstract

This paper investigates surveys made at the western part of Narsaq Sound in Southwest Greenland. A detailed overview of archaeological structures from the Thule culture has been created, and various settlement patterns has been demonstrated.

It has been proved that there is a shift in placement of the dwellings between winter and summer. The winter dwellings is only situated at outer coast areas, where summer dwellings is both situated at outer coasts areas, and at more inland positions.

Analyses of the winter houses show intensive use at three sites, continuously from the first immigrations in the 15'th century into colonial times. There is a more wide spread of the commune houses in the region, which might represent their function as travelling houses.

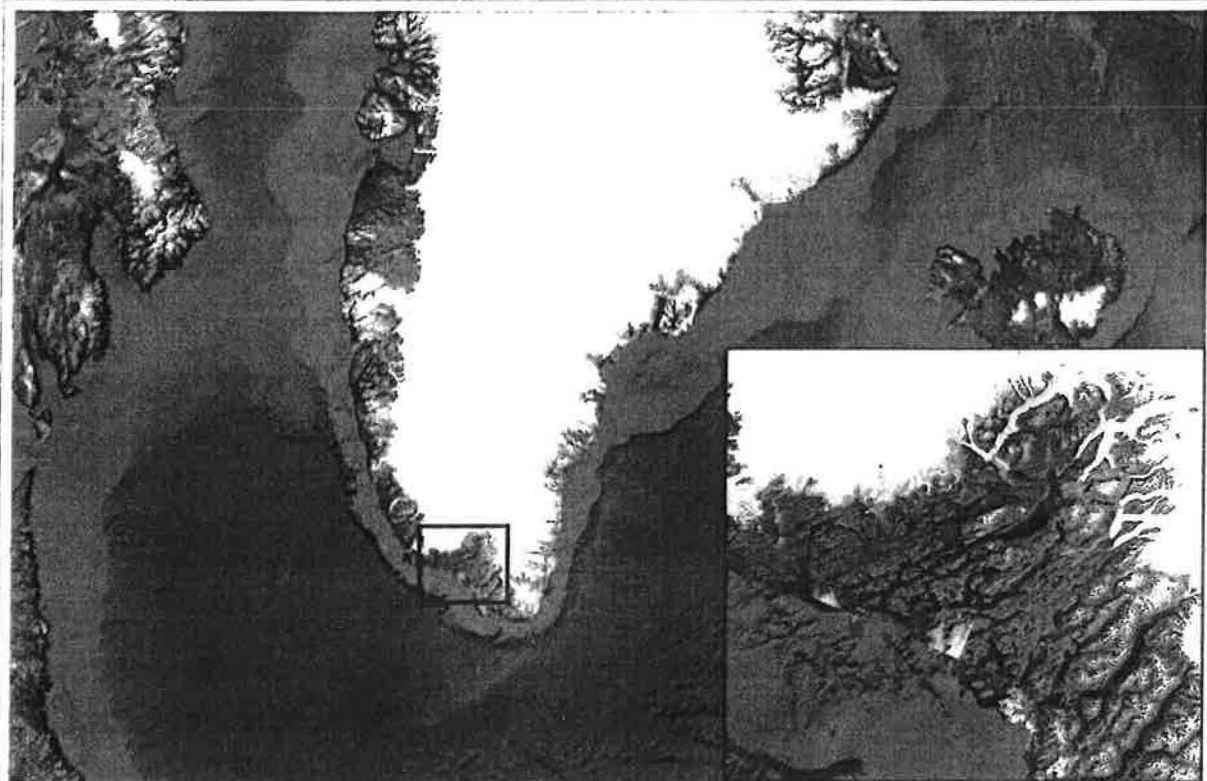
The tenthouses used in the summer season, has been proved to be connected in pairs within individual sites. The pairs consist of tenthouses closely connected by space, typology and relative age. The pairs are interpreted as visualizing settlement patterns, where each tent represent a generation of the same family, living close together but in seperate dwellings.

Relative sea level rises of 3 mm per year and its impact of destructions af archaeological features is discussed.

Rekognosceringer i Narsaq Sund, Sydvestgrønland

Indledning

I sommeren 2011 blev der i samarbejde mellem Københavns Universitet og Grønlands Nationalmuseum afholdt en feltskole ved Nuumiut, 7 km nord for byen Narsaq i Sydvestgrønland. Formålet med feltskolen var at forestå udgravninger ved Nuumiut, samt at rekognoscere i området omkring Narsaq Sund. Rekognosceringerne bestod dels af en kontinuerlig fladedækkende undersøgelse af et større kystområde vest for Narsaq Sund, hvor det især var Thulekulturens ruiner vi fandt, og dels punktvis registreringer på allerede kendte nordbolokaliteter. Feltskolen bestod af en international forsamling studerende (deriblandt undertegnede), med undervisere fra de to arrangørers organisationer samt Phd-studerende fra New York, Holland og Danmark.

Figur 1: Nærbillede af fjordene i Sydvestgrønland, rekognosceringsområdet markeret med cirkel (kort: Google Earth)

Formål

Nærværende rapport har til formål at bearbejde og analysere materialet fra de fladedækkende rekognosceringer, der har været med til at danne et overblik over arkæologiske fortidsminder fra Thulekulturen i et sammenhængende kystområde på ca 30 km. Det er blevet undersøgt hvad mulighederne er for at analysere og fortolke bosættelsesmønstre ved hjælp af overfladerekognosceringer.

Som det vil fremgå i gennemgangen af forskningshistorikken i området, er Narsaq Sund flere gange tidligere været undersøgt, men næsten altid med henblik på tilsyn og nærmere dokumentation af allerede kendte lokaliteter. Det er interessant at undersøge om nye perspektiver kan opnås ved at undersøge et samlet materiale i et afgrænset område. De store velundersøgte pladser med mange synlige ruiner vil da kunne sættes i sammenhæng med den øvrige brug af området, og en mere alsidig og fuldstændig forståelse af Narsaq Sund's beboelse og kulturhistorie vil være mulig. Der vil desuden blive skabt et detaljeret overblik over kystområdets arkæologi, der kan have relevans for formidling i lokalområdet samt for kulturmindeplejen.

Problemstilling og metode

Ved at danne et overblik over Thulekulturens bosættelse i Narsaq Sund er det blevet undersøgt hvordan de forskellige typer anlæg fordeler sig, og hvad denne fordeling har været udtryk for. Der har været fokus på den sæsonbestemte brug og bevægelser i landskabet.

Det er blevet undersøgt om regionale bosættelsesmønstre har ændret sig gennem tiden, fra den første bosættelse i 1400/1500'tallet til ind i kolonitiden. Dette er blevet gjort ved en analyse af vinterbeboelsen, om hvilke der som de eneste anlæg i området er opstillet en daterende kronologi for. Der har været fokus på hvorvidt spredningen af vinterhusene skyldes tradition eller bevaringsmæssige forhold.

Endelig er det blevet undersøgt om der på baggrund af det indsamlede materiale kan påvises sociale bosættelsesmønstre internt på den enkelte boplads. Telthusene, som der hverken er opsat en fast typologi eller kronologi for, optræder i stort antal og diversitet ved Narsaq Sund. Telthusenes forskelle og ligheder vil blive analyseret, for om muligt at påvise samtidighed og evt. sociale bosættelsesmønstre.

Som parallel til min analyse af Narsaq Sund's bosættelse, har jeg ofte henvist til H. C. Gulløvs

samlede oversigt over Nuuk Kommune's inuitiske fortidsminder (Gulløv 1983). Nuuk Kommune ligger ca 450 km nordvest for Narsaq, men begge områder består af større fjordsystemer med beskyttede og forholdsvis vegetationsrige inderfjorde. Den samlede oversigt fra Nuuk kommune er det nærmeste der kommer på et komparativt materiale, og er blandt andet blevet brugt til undersøge om materialet fra de to områder stemmer overens.

Der er desuden løbende blevet inddraget etnografiske paralleller fra det arktiske område, hvor de kan bidrage til at kaste lys over relevante problemstillinger.

Kulturhistorisk introduktion til Thulekulturen i Sydvestgrønland

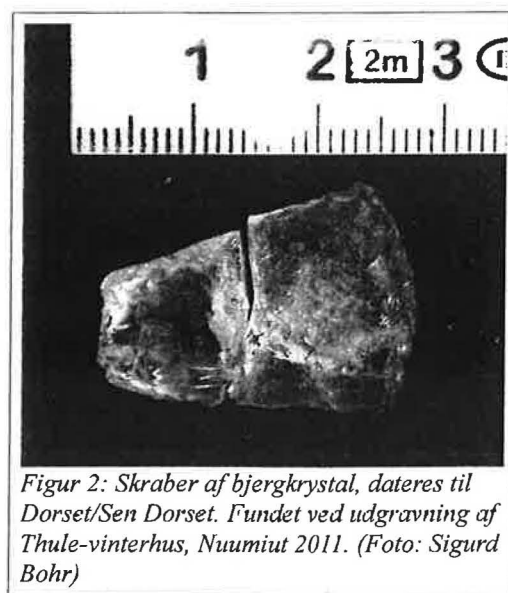
Thulekulturen i Grønland har sine rødder i indvandningsbølger fra området omkring Beringstrædet og arktisk Alaska, som nåede til Nordgrønland omkring 1000-1200 e.v.t.. Thulekulturen var en arktisk jæger-fanger kultur, der var stærkt fokuseret på marin subsistensøkonomi. Thulekulturen har været mobil, hvilket afspejles i den udbredte brug af kajaker og de større Umiaq (konebåde), samt deres hastige udbredelse i store dele af det arktiske område.

Bosættelsesmønsteret har varieret fra sæson til sæson. I vinterhalvåret har man oftest samlet sig i større grupper for at overvinde sammen, og placeret sig der hvor havfangsten var særlig god.

I sommerhalvåret har man spredt sig ud, og bosat sig mere eller mindre kortvarigt, alt afhængigt af hvilke sæsonbestemte jagtforhold der har været gældende (Felbo 1993, Gulløv et al. 2004: 11-32 & 281-343).

Før Thulekulturen bosatte sig i Narsaq-området omkring 13-1400'tallet e.v.t., havde mange grupper tidligere været bosat her. Der er endnu ikke fundet bopladser fra de tidlige paleoeskimoiske kulturer, men der er flere steder fundet redskaber og redskabsaffald fra både Saqqaq- og Dorsetkulturen, på samme bopladser hvor Thulekulturen senere har slået sig ned (Mathiassen 1936). Ved Nuumiut blev der i 2011 både fundet skrabere fra Dorset kulturen (se figur 2) samt en spids fra Saqqaq.

Omkring år 1000 e.v.t. bosatte nordboerne sig i området, og fjordsystemerne i Sydvestgrønland blev til nordboernes tættest befolkede område, Østerbygden. Det var her nordboerne i længst tid var tilstede indtil midt i

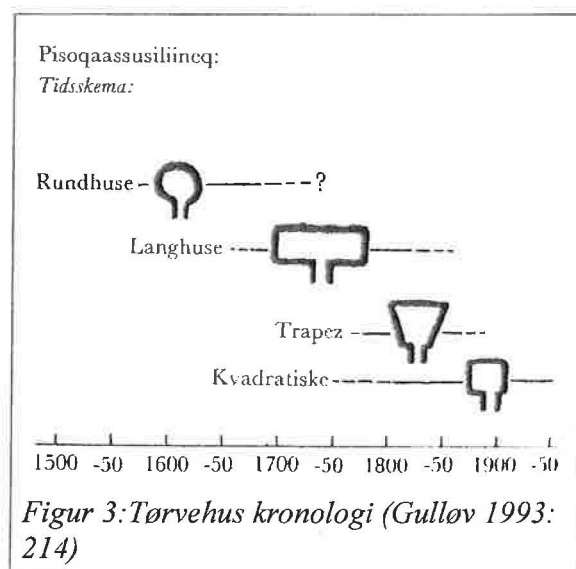
Figur 2: Skrabere af bjergkrystal, dateres til Dorset/Sen Dorset. Fundet ved udgravning af Thule-vinterhus, Nuumiut 2011. (Foto: Sigurd Bohr)

1400'tallet, hvor de sidste nordboere forsvandt fra Grønland.

Thulekulturens spredning fra Nordgrønland og ned langs den Vestgrønlandske kyst er sket i flere trin. Der er påvist beboelse i sommersæsonen i det sydligste Grønland ved Kap Farvel, tilbage i 1300'tallet (Jensen et al. 2011: 29-37), hvor Sydvestgrønland stadig var beboet af nordboere. Der er meget der tyder på at der har været handelsmæssig kontakt mellem Nordboerne og Thulekulturen, samt at Thulekulturen først har bredt sig ind i områder hvor nordboerne tidligere har boet, efter at disse forsvandt (Jensen et al. 2010: 25-27, Gulløv et al. 2004: 316-321). Permanent beboelse i Sydvestgrønland har formentligt først fundet sted i løbet af 1400'tallet, sandsynligvis umiddelbart efter nordboernes sidste bopladser i området blev forladt. Den tidligste datering fra en bolig i Sydvestgrønland er fra Qaarusuarmiut (ca 20 km syd for Narsaq Sund), der er dateret til 13-1500 e.v.t. (Raahauge et al. 2002: 42-43). I Nuukområdet spredte Thulekulturen sig ligeledes først ind i den tidligere norrøne Vesterbygd, da denne blev forladt af nordboerne omkring slutningen af 1300'tallet (Gulløv et al. 2004: 316). At thulekulturen først bosætter sig i områder når disse ikke bliver brugt af andre, er i fin overensstemmelse med etnografiske paralleller til Inuits sædvaneret, hvor man ikke bosætter sig i områder som andre i forvejen har gjort krav på ved deres tilstedeværelse (Jensen et al. 2010: 26-27, Gulløv et al. 2004: 316-321).

De ældste boliger fra Thulekulturen er typisk runde nedgravede tørvehuse med dybt nedgravet indgang. Husene kan være bygget sammen, så to eller tre rum deler samme indgang. Rundhuset har formentligt eksisteret som boligform indtil et stykke ind i 1700'tallet, samtidig med de ældste fælleshuse (Jensen et al. 2010: 25-39, Gulløv 1983: 206-210). I løbet af 1600'tallet, begynder hvalfangere fra Europa at jagte hvaler i Diskobugten, og kontakter og handel påbegyndes mellem thulekulturen og

europæere. I slutningen af 1600'tallet påbegyndes lange handelsrejser af thulekulturen, gående på tværs af Vestgrønland, hvilket fik store konsekvenser for områdets bosættelsesform og sociale struktur. Fælleshuset opstod i Sydgrønland efter den stigende kontakt og handel med først europæiske hvalfangere, og siden de første handelsstationer langs Vestgrønlands kyst. Fælleshusene har sin oprindelse som rejsehus for grupper der sammen tog på længere handelsrejser, der kunne

vare op til flere år. På disse lange rejser har man været nødsaget til at overvintre i fremmede områder, og fælleshuset har således fungeret som en lukket enhed, der har været accepteret af dem der i forvejen var bosat i området.

Da den danske kolonisering af Grønland begyndte i 1720'erne, var fælleshuset den mest dominerende boligform. I 1775 etableredes kolonien Julianehåb (nuværende Qaqortoq), og de lange handelsrejser fra Sydvestgrønland op langs den grønlandske vestkyst ebbede ud. De lange handelsrejsers ophør, samt andre påvirkninger ved koloniseringen betød at fælleshuset langsomt blev opgivet som boligform (Gulløv et al. 2004: 332-337, Jensen et al. 2011: 39-40). Samtidig med fælleshusene, og efter fælleshusenes afvikling, fandtes også mindre tørvehuse med firkantet/kvadratisk eller trapezoid form. Da brugen af fælleshuset ophører, er det især det firkantede tørvehus der skiftes til (Gulløv 1983: 200-215). Tørvehuse af den firkantede type var desuden stadig i brug da Therkel Matthiassen i 1936 besøgte Narsaqområdet, men var da under under hastig udskiftning til fordel for træbyggede huse (Mathiassen 1936: 9)

Landskabet ved Narsaq Sund

Narsaq Sund forbinder to lange fjordsystemer bestående af henholdsvis Ikerssuaq (Bredefjord) og Nordre Sermilik (Isafjord) mod nord, og fjordene Nardlunaq (Skovfjord) og Tunugdliarfik (Eriks fjord) mod syd. Sundet afgrænses af den store ø Tuttutooq og de mindre øer Illutalik, Kaporfik og Manertuut mod vest, samt af Narsaq-halvøen mod øst (se figur 7).

Narsaq by ligger på sydøst-siden af Narsaq Sund, og er den største by i området med ca 1700 indbyggere. Udover Narsaq er der tre små bygder i de nærliggende fjorde på 50-200 indbyggere, samt spredtliggende gårde. I

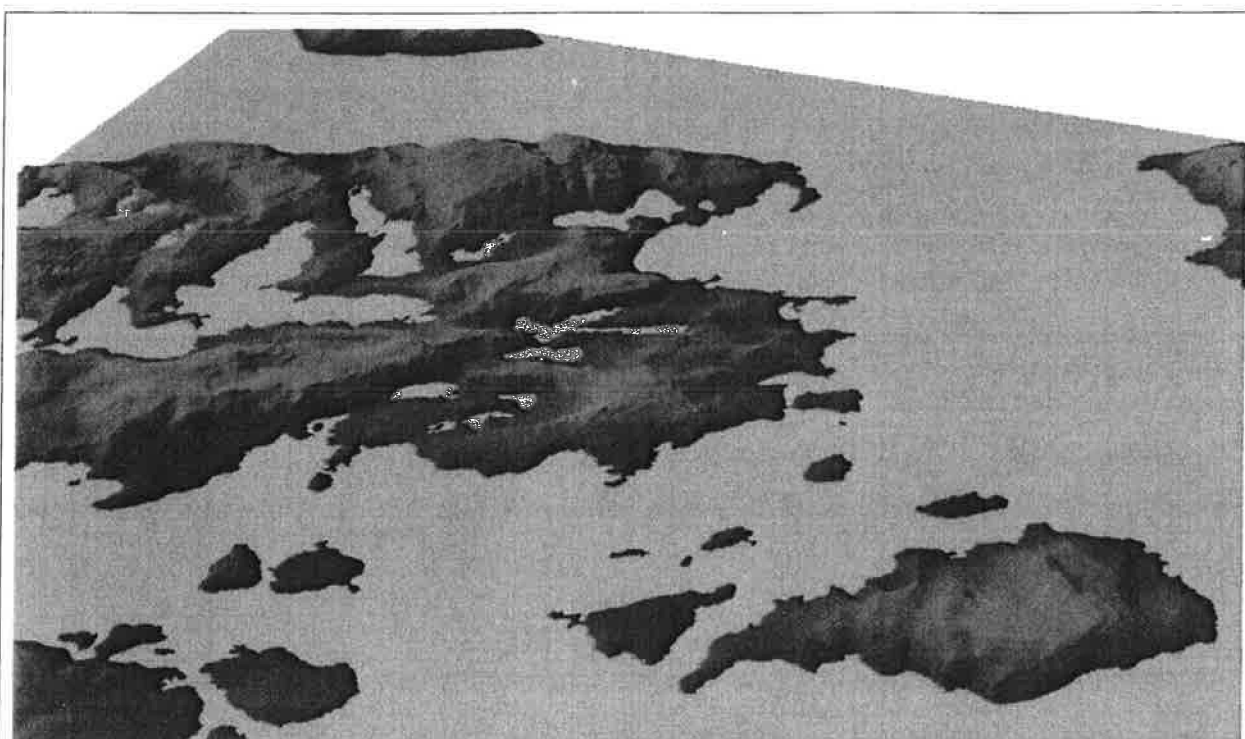
rekognosceringsområdet blev der registreret et enkelt nybygget sommerhus, men ellers intet der peger på direkte aktiviteter der i væsentlig grad har destrueret eller omformet de jordfaste fortidsminder.

Kysterne langs Narsaq Fjord består de fleste steder af groft grundfjeld, ofte afbrudt af små stenede strande eller jævnt

Figur 4: Typisk landingsplads i Narsaq Sund (Foto: Nuumiut 2011)

og fladt grundfjeld i niveau med havoverfladen, som kan bruges som naturlige landingspladser for mindre både. Inde på land rejser landskabet sig mange steder forholdsvis hurtigt, men ikke stejle end at de fleste stigninger er fremkommelige. Fremkommeligheden i kystzonerne gjorde det muligt at rekognoscere 100-200 m ind i landet langt de fleste steder. Vegetationen i området består mest af alt af fladedækkende lyng-arter og sortebær, ofte blandet med koncentrationer af dværgbirk og arktisk pil. Enkelte steder observerede vi "skove" af arktisk pil op i en højde på 1.5 m, men det er undtagelser der bekræfter reglen om at vegetationen yderst sjældent bliver højere end 30-50 cm. Den lave og generelt ensformige vegetation har stor betydning for hvor tydeligt arkæologiske strukturer træder frem i landskabet. Ofte er det for eksempel vist muligt på lang afstand at spotte møddingslag, da vegetationen her står tydeligt frem som langt mere frugtbar end de tilstødende områder.

Figur 5: 2.5D model af den vestlige del af Narsaq Sund (kort genereret i ArcGIS)

På grund af trykket fra Indlandsisen er Grønland mange steder udsat for relativt kraftige transgressioner og regressioner, der kan have store variationer fra region til region. Der er lavet flere undersøgelser i Sydgrønland der forsøger at kaste lys over omfanget af de følgende havniveau-ændringer. Boreprøver fra områderne omkring Qaqortoq og Narsarsuaq (ca 20 og 45 km syd og nordøst for Narsaq Sund) har vist at vandstanden nåede sit laveste niveau omkring 6-4000 f.v.t., samt at vandstanden i gennemsnit er steget 3 mm om året siden ca 1750 f.v.t. (Sparrenbom et al.

Figur 6: Numre under 500 repræsenterer lokaliteter fra Thule/Inuit (oversigtskort stillet til rådighed af SILA, Danmarks Nationalmuseum)

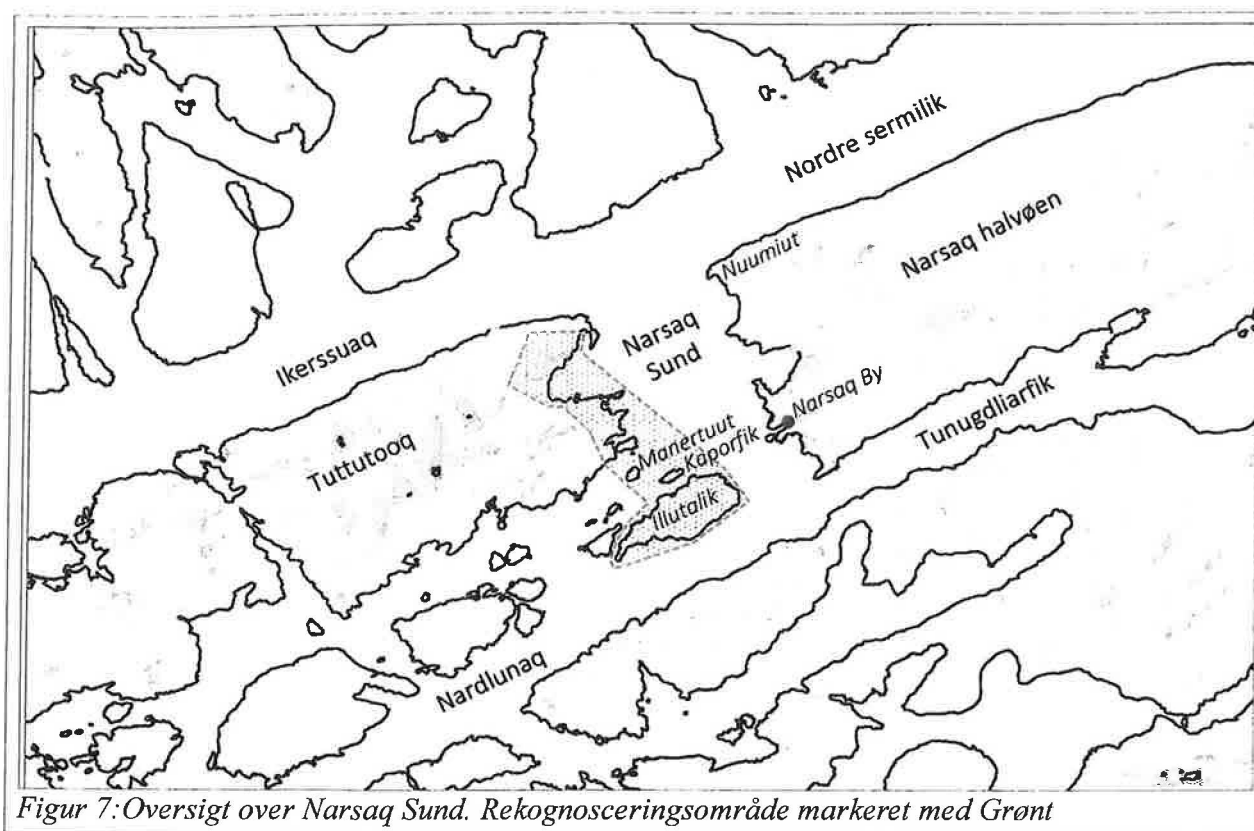
2006: 184-186).

Ved en boreprøve ud for Narsaq's havn, blev der fundet en oprindelig jordflade i 8,25 m dybde.

Skaller fra marine sedimenter umiddelbart over jordfladen er blevet dateret til ca 9-700 f.v.t., hvilket ligeledes peger på at transgressionen i området har været på gennemsnitligt omkring 3 mm per år, over de sidste ca 3000 år (Bennike et al. 2004: 174-180, Weidick et al. 2004: 288-294).

I årene omkring 1883 og 1934 blev der foretaget målinger på vandstanden omkring Nanortalik (100 km sydøst for Narsaq). Undersøgelserne viste her at havniveauet var steget ca 19 cm, samt at den gennemsnitlige transgression havde været på ca $3,9 \pm 0,38$ mm per år (Bennike et al. 2004: 180, Sparrenbom et al. 2006: 172).

Flere af hinanden uafhængige undersøgelser viser altså at den relative havstigning de sidste ca 3000 år har været på omkring 3 mm om året.

Figur 7: Oversigt over Narsaq Sund. Rekognosceringsområde markeret med Grønt

Forskningshistorik i undersøgelsesområdet

Arkæologiske aktiviteter i Narsaq-området startede allerede helt tilbage i 1700'tallet, men interessen lå udelukkende i undersøgelser af Nordboerne. De første grundige arkæologiske undersøgelser af Inuitiske ruiner, blev udført af Therkel Mathiassen og Erik Holtved(?) i 1930'erne (Mathiassen 1936, Myrup 2010: 5). Fokus var her på registreringer og udgravninger på de to store allerede kendte lokaliteter ved Tuttutooq Isua (lokalitet 1) og Illutalik (lokalitet 19). Enkelte andre mindre lokaliteter blev også undersøgt, men fokus var på de to store pladser med mange ruiner (Mathiassen 1936).

Først i 1993 blev området igen grundigt undersøgt, denne gang med henblik på besigtigelse af de kendte lokaliteter, samt rekognoscering og registrering af ukendte eller ringe dokumenterede lokaliteter. Der blev foretaget punktvis rekognosceringer på østsiden af Tuttutooq over to dage, samt besigtigelse og testudgravninger af de store bopladser på Tuttutooq Isua og Illutalik. Desuden blev øen Uigorleq (sydvest for Illutalik) nøje undersøgt (Gulløv 1993, Kapel 1994). Den samlede oversigt over registrerede lokaliteter efter undersøgelserne i 1993 fremgår af figur 6.

I 2010 blev der i forbindelse med råstofudvinding på Narsaq halvøen foretaget rekognosceringer på øst-siden af Narsaq Sund. Det ligger uden for nærværende opgaves rammer at inddrage disse

rekognosceringer, og detaljeringsgraden ville desuden vanskeliggøre at sammenligne materialet direkte med undersøgelserne i 2011 (Myrup 2010: 6).

Vestsiden af Narsaq Sund har altså gentagende gange været undersøgt af arkæologer, men altid ud fra problemstillinger der ikke har tilgodeset kontinuerligt fladedækkende undersøgelser. Dermed er store pladser, der har været nemme at opdage, været besøgt gentagende gange, hvorimod enkeltliggende anlæg eller mindre pladser ikke har været registreret tidligere.

Rekognosceringen og efterbearbejdning

Rekognosceringen blev foretaget med udgangspunkt fra vores lejr ved Nuumiut, hvorfra vi hver dag i redningsdragter og gummibåde sejlede over til undersøgelsesområdet på den anden side af sundet. Når vi fandt en naturlig havn hvor vi kunne trække vores gummibåde i land, fordelte vi os i hold på 2-5 deltagere der gennemvandrede terrænet ca 1-300 m ind i landet, sådan at vi fik de kystnære anlæg med. Vi gik altid tilbage til det sted hvor vi sidst have rekognosceret, sådan at hele kyststrækningen blev kontinuerligt undersøgt. Området der blev rekognosceret er illustreret på figur 7, og dækker hele østkysten af Tuttutooq samt øerne Manertuut, Kaporfik og Illutalik. På grund af vegetationen i området, er det hovedsageligt anlæg af en hvis størrelse og proportion der er blevet registreret. Der blev stort set ikke gjort løsfund under rekognosceringen. Alt hvad vi fandt af arkæologiske anlæg, udover moderne hytter, blev registreret ved hjælp af håndholdt GPS, fotos, beskrivelser samt eventuelle oversigtstegninger. Udvalgte anlæg blev der lavet plantegninger af. GPS-koordinater, fotonumre, tegninger og beskrivelser blev på stedet skrevet manuelt ind på rekognosceringsark.

Figur 8: Øverst: fælleshus (t.v.) og telthus (t.h.). Nederst: grav (t.v.) og teltring (t.h.) (fotos: Nuumiut 2011)

Under rekognosceringen i 2011 blev de arkæologiske anlæg delt op i forskellige anlægstyper. Boliger blev delt op i tørvehuse, telthuse og teltringe. Hver boligtype blev dernæst delt op efter form, som er betydende for typologi og kronologi. Udover boliger blev der registreret grave, fælder, depoter, varder, fisketørningsanlæg, samt et mindre antal ildsteder, fragmenterede tørrevægsforløb og møddinger uden tilknytning til bevarede boliger. Ved rekognosceringerne blev der desuden løbende registreret ruiner efter Nordboer, og de er i et vist omfang inkluderet i databasen. Det er dog uden for denne opgaves formål at forholde sig til disse.

Det er af metodisk betydning at vurdere værdien af den dokumentation der blev produceret under rekognosceringerne ved feltskolen. At vi var mange deltagere med forskellig baggrund, har dels betydet at vi på kort tid har kunnet afdække store arealer, men har også betydet at der opstod problemer omkring standardisering af registreringsmetoder. Jeg vil i det følgende gennemgå nogle af de primære problemstillinger der har været for kvaliteten af det indsamlede data. Beskrivelserne har været af meget blandet detaljerighed, flere beskrivelser indeholder udelukkende koordinat og navn på typen af anlægget, mens andre beskrivelser består af fyldestgørende beskrivelser af form, opbygning, dimensioner, placering i landskabet, bevaringsgrad og vegetation.

Den store forskel i kvaliteten af beskrivelser har i flere tilfælde gjort det svært at vurdere det enkelte anlægs udtryk, og sammenligninger af anlæg har været besværlige.

Fotos blev hver dag løbende overført til en ekstern harddisk under feltskolen, og er siden blevet sat til rådighed af Grønlands Nationalmuseum. På rekognosceringsarkene er der skrevet ca 340 fotonumre ind, mens ca 280 relevante fotos er blevet udleveret. Ca 1/5 af billederne har således ikke været til rådighed, og må formodes aldrig at være blevet overført til den eksterne harddisk. Udover de tabte billeder, er 51 anlæg slet ikke forsøgt dokumenteret fotografisk. Det gælder både for mindre anlæg som måske er ubetydelige, men også for 10 tørvehuse og telthuse.

Fotomaterialet har især været savnet i de tilfælde, hvor billederne ville have udgjort den mest fyldestgørende dokumentation, når beskrivelserne var mangelfulde.

Alt i alt har rekognosceringerne ved Nuumiut 2011, udover de rent læringsmæssige kvaliteter, dog udmøntet sig i et solidt datamateriale over et større kystområde.

Det indsamlede materiale er blevet digitaliseret ud fra rekognosceringsarkene (bilag 5), og samlet i databasen *Nuumiut 2011* (bilag 3). På de to større bopladser Illutalik og Tuttotooq Isua (her lokalitet 1 & 19), er der tidligere foretaget dybdegående undersøgelser (Mathiassen 1936), hvorfor der i 2011 ikke blev foretaget grundige rekognosceringer her. Enkelte nye fund blev gjort umiddelbart øst for Illutalik (lok. 19). Disse er inddraget i databasen. Det komplette materiale for undersøgelsesområdet består således af databasen *Nuumiut 2011* samt Terkel Mathiassens beskrivelser og oversigtstegninger fra 1936 (Mathiassen 1936, se desuden oversigtsplaner i bilag 2, Stk 1-2). Undersøgelserne i 1993 vil blive inddraget, hvor de registrerede anlæg ikke stemmer overens med det vi registrerede i 2011. Desværre er det ikke alle steder muligt at sammenholde resultaterne fra 1993 og dem i 2011, da præcise placeringer og beskrivelser ikke er til rådighed i den tilgængelige litteratur (Kapel 1994).

Databasen *Nuumiut 2011* er eksporteret til, og bearbejdet i MapInfo. For at koordinaterne kunne anvendes i MapInfo, var det nødvendigt at omskrive de geografiske koordinater til decimalkoordinater. Til dette er Kort og Matrikelstyrelsen's opensource program *KmsTrans2012* med *Geoider2012* anvendt¹. Ortofotografier samt digitale topografiske kort over de relevante områder, er efter personlig henvendelse blevet sat til rådighed af Asiaq². Ud fra den topografiske data fra Asiaq har jeg genereret en 2.5D model af undersøgelsesområdet i ArcGIS. Kortene i 2.5D er ikke

¹ http://www.kms.dk/Emner/Referencenet/Koordinattransformation/Koordinattransformation_forside.htm

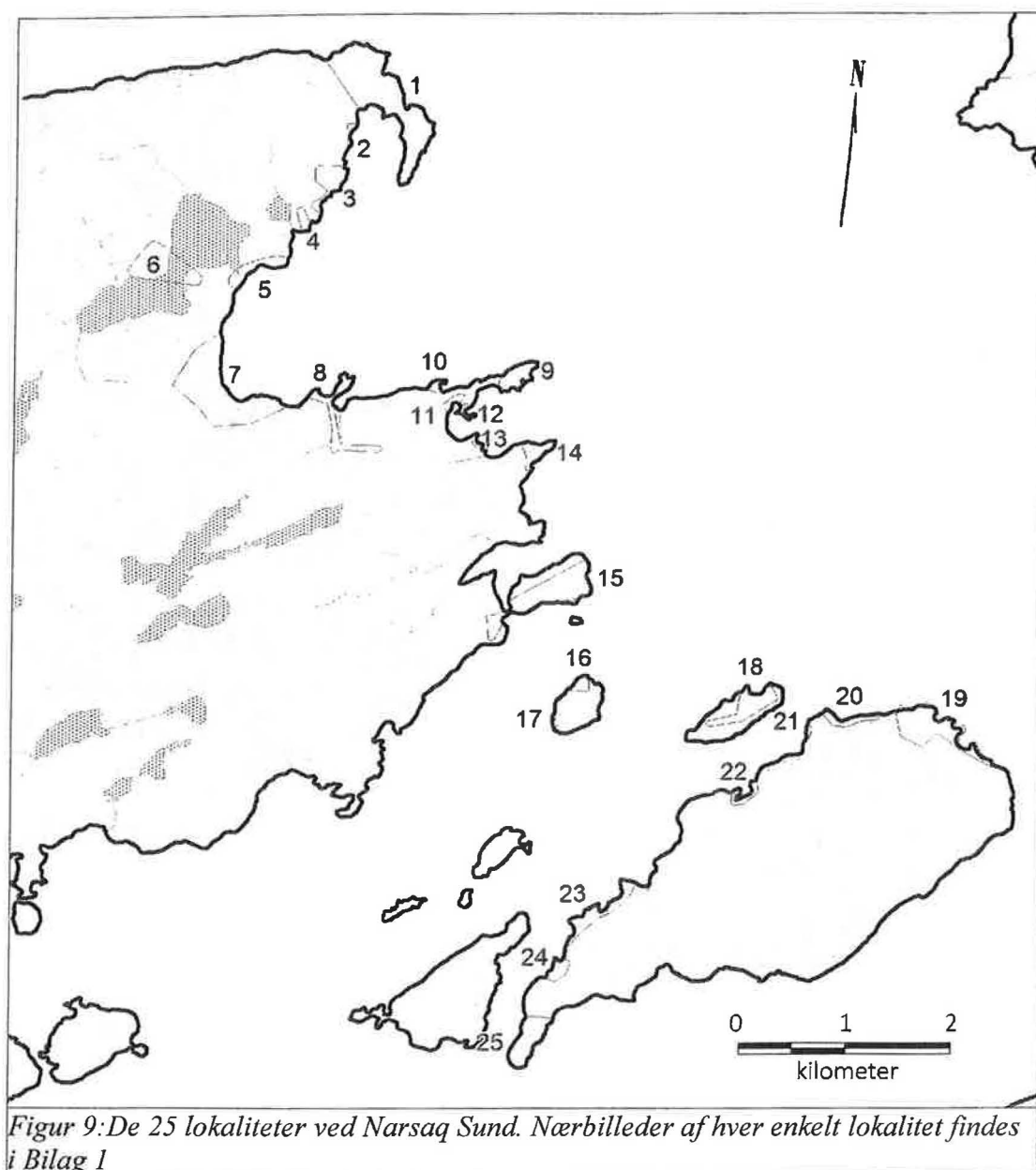
² <http://www.asiaq.gl/>

sammenkoplet med datamaterialet fra rekognosceringerne, men får lov at stå for sig selv som visualiseringer af landskabet (se figur 5,12 & 16)

Analyse af bopladsmønstre og anlæg i Narsaq Sund

Det samlede materiale er delt op i 25 lokaliteter. Jeg har brugt følgende definition på en lokalitet. En lokalitet afgrænses når der imellem boligstrukturer er mindre end ca 200 m, og når boligerne ikke er afgrænset fra hinanden af væsentlige terrænskift eller af hav. Andre anlæg er derefter tilknyttet den nærmeste lokalitet med boliger. I enkelte tilfælde optræder anlæg alene, uden umiddelbar tilknytning til en bestemt lokalitet. Disse er ikke inddraget i nogen lokalitet, men ligger udenfor. I to tilfælde er koncentrationer af flere anlæg defineret som lokaliteter uden at der er boliger i nærheden. Lokaliteterne ses på figur 9, mens nærbilleder af hver enkelt lokalitet findes i bilag 1. Oversigtskort over lok. 1 & 19 findes i bilag 2.

Lokaliteterne er altså først og fremmest defineret ud fra tilstedeværelsen af nærliggende boliger, men de skal ikke nødvendigvis forstås som afgrænsede bopladser. Koncentrationer af boliger kan være udtryk for samtidighed, ligesåvel som de kan være udtryk for en placering i landskabet der gentagende gange bosættes, uafhængigt af den tidligere brug af området. Andre anlæg som grave, depoter og fælder kan muligvis sættes i direkte kontekst med nærliggende boliger, men kan også være udtryk for en brug af landskabet der har langt større rækkevidde. En givent område kan desuden have været anvendt af samme, eller forskellige grupper, til vidt forskellige aktiviteter. En etnografisk parallel kan hentes i Lewis Robert Binford's studier af Nunamiut eskimoer i Canada, hvor en enkelt gruppe af jæger-samlere bruger de samme områder til forskellige aktiviteter inden for samme korte tidsramme. Samme område kan i foråret være brugt til fiske- og jagtstation, om sommeren til basis lejr med fiskeri og en smule jagt, samt til efteråret primært som jagtstation (Binford 2009: 11-16). Området har dermed haft tre forskellige funktioner, men det arkæologiske udtryk vil umiddelbart blive tolket som en basislejr hvor der er blevet jaget og fisket.

I det meste af området er der med jævne mellemrum gjort fund af arkæologiske anlæg, men enkelte områder stikker ud ved deres manglende levn fra menneskelig aktivitet. Det gælder især hele den sydlige del af Illutalik, samt kyststrækningerne ved lok. 7 (udover en enkelt teltring), mellem lok. 14 & 15, samt mellem lok. 22 & 23. De fundtomme områder udmærker sig ved enten at være særdeles stejle som ved Illutalik, eller ved at ligge længst væk fra de åbne fjordområder.

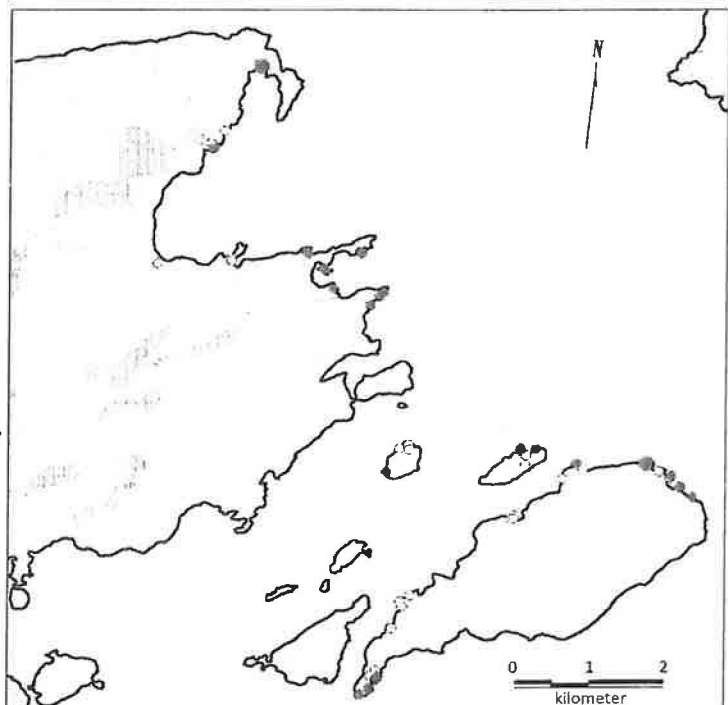
De forskellige typer af boliger afspejler sæsonmæssige forskelle i brugen af området. Tørvehusene der har været anvendt som vinterboliger ligger alle placeret på yderpunkter, med mere eller mindre direkte adgang til både Narsaq Sund og en af de omgivende fjorde. En undtagelse er vinterhusene ved lokalitet 9, som kun har direkte adgang til Narsaq Sund. Placeringen ved yderpunkterne kan være udtryk for et stærkt behov om vinteren, til dels at have god udsigt over fjordene hvor fangstdyrene har bevæget sig, samt at være så tæt som muligt på jagtområderne.

Telthusene og teltringene som repræsenterer sommersæsonens bosættelse er registreret i samme områder som tørvehusene, men mange steder er de trukket lidt tilbage fra yderkysterne og ligger ved småfjorde og tættere på indlandet, som ved lok. 3,4,7,8, 10, 12, 13 og 22. En sammenligning af teltringene og telthusene viser at tendensen er en smule stærkere for teltringene.

Den generelt større spredning i sommerbebyggelsen kan være udtryk for den traditionelle udflytning i sommerhalvåret, hvor man splittedes op i mindre grupper eller familier, frem for de større forsamlinger der overvintrede sammen (Felbo 1993: 1-6).

Figur 10: Tørvehuse. De to store cirkler repræsenterer lok. 1 & 19

Figur 11: Telthuse markeret med orange, Teltringe med gult. De to store cirkler repræsenterer lok. 1 & 19

Den mere indlandsrettede placering af især teltringene, kan i enkelte tilfælde tolkes som værende udtryk for sæsonafhængige subsistenstrategier.

Eksempelvist er der ved lok. 8 registreret hele 9 teltringe, der muligvis er levn fra fællesjagter i indlandet. Teltringene ligger tæt op af hinanden og uden

Figur 12: Adgang til det indre Tuttutooq. Teltringene ligger ved den røde plet (2.5D kort genereret i ArcGIS)

overlap, hvilket antyder at de kan have været samtidige.

Umiddelbart sydvest for lokaliteten findes den ene ud af to nemt fremkommelige adgange til det indre af Tuttutooq (se figur 12), hvor der kan have foregået jagt på eksempelvis rensdyr. At pladsen i hvert fald til tider har været udgangspunkt for rensdyrjagt, fremgår af fundet af et rensdyrkranie med gevir fundet mellem teltringene.

Gravene der blev registreret i området består af stenbyggede kamre, bygget direkte på grundfjeldet. De er meget ofte placeret højt i landskabet og med god udsigt, men kan også være placeret lavt og tæt på boliger.

De steder hvor der er fundet markant mange grave (lok. 1, 15 og 19) er i høj grad knyttet til de lokaliteter hvor der er fundet flest vinterhuse.

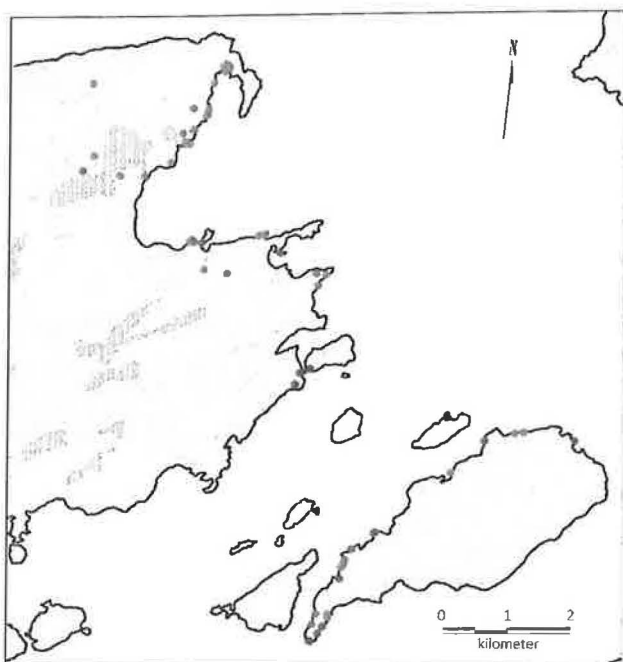
Lokaliteter hvor der kun er fundet 1-9 grave synes derimod i ligeså høj grad at være knyttet til telthusene, og i lidt mindre grad til teltringene.

Ved lok. 10 er der eksempelvis kun registreret boliger fra sommersæsonen, men alligevel er der

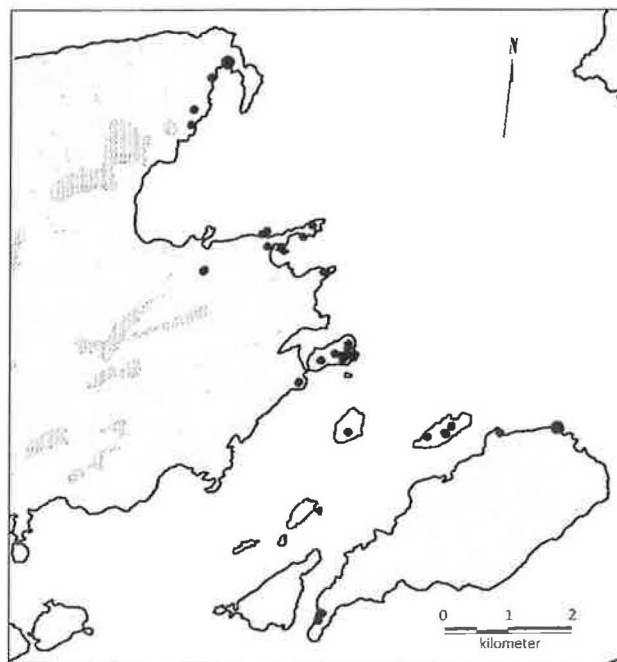
Lok.	teltringe	telthuse	tørvehuse	grave
1	6	16	24	33
2				1
3	1			3
4	1	2		
5				
6				
7	1			
8	9			2
9		6	3	3
10	1	4		5
11				
12	1	5		2
13		1		
14		3		3
15			10	42
16	3			
17		1		
18	9	4	2	9
19	3	11	26	27
20	3	1		2
21	1			
22	4			
23	3		2	
24	1		1	
25	3	9	3	5
<i>i alt:</i>	<i>50</i>	<i>63</i>	<i>71</i>	<i>137</i>

Figur 13: Antallet af teltringe, telthuse, tørvehuse og grave på samtlige lokaliteter

Figur 14: Fælder er markeret med lys grøn, depoter med mørk grøn. Den store cirkel repræsenterer lok. 1

Figur 15: Grave. De to store cirkler repræsenterer lok. 1 & 19

fundet 5 grave på pladsen. Antallet af grave ved de enkelte lokaliteter kan både være udtryk for hvor de gravlagte rent faktisk var bosat da de døde, men der kan også være tale om tradition, hvor begravelserne er placeret et sted som der i forvejen var en tilknytning til. Thulekulturens grave har i undertiden været genbrugt, gerne op til flere gange. Resultater fra udgravede grave viser hvordan der over længere tid har været en kontinuerlig brug enkelte grave, for eksempel gravene ved Qilakitsoq og Asummiut hvor 6-8 kvinder er nedlagt i samme grav over en længere periode. Ved Asummiut har graven været mere eller mindre kontinuerligt i brug gennem ca 200 år (Gulløv et al. 2004: 322-324, Grummesgaard-Nielsen 1997: 13-29). Ud af de 87 grave der blev registreret i 2011, er der i 32 registreret rester af knogler og i 15 af dem mere end et enkelt individ. I to grave (A122 og A125) er der registreret 4-5 individer. Gennemsnittet af gravlagte i de bedst undersøgte grave i Grønland, ligger på over 2, hvilket stemmer fint overens med materiale fra Narsaq (Grummesgaard-Nielsen 1997: 9). Flere gravlagte i samme grav kan selvfølgelig være pga flere dødsfald samtidig, men det har næppe været tilfældet ved flertallet af gravene.

Gravene kan tolkes som et udtryk for intensitet, hvad enten det gælder graden af bosættelse eller en mere mental tilknytning til en bestemt lokalitet. I det undersøgte område markerer lok. 15 sig, med den store koncentration af grave på den østlige del af pladsen der nærmest har karakter af en decideret gravplads. Heriblandt de to grave med 4-5 individer. Der er altså her gentagende gange blevet gravlagt samme sted, formodentlig også gentagende gange i samme grave.

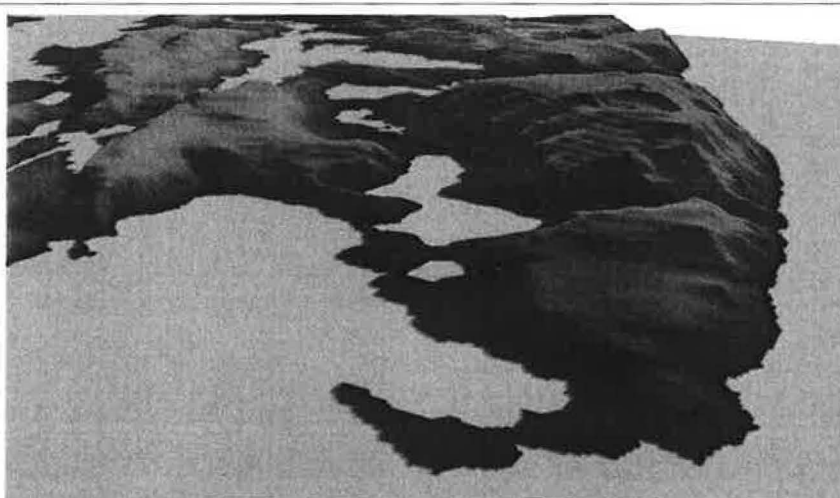

På figur 14 ses fordelingen af sikre fælder og depoter. Depoterne synes at fordele sig nogenlunde jævnt i nærheden af boliger, uden nogen andre signifikante mønstre. Depoterne er en af de mere diffuse og svært genkendelige typer anlæg, hvilket kan have betydning for at de nemmere bliver iagttaget når de ligger i nærheden af andre mere synlige anlæg.

Fælderne er koncentreret på den nordligste del af Tuttutooq hvor 27 af i alt 43 fælder er registreret på et forholdsvist lille område. Denne fordeling kan meget vel hænge sammen med de kystnære søer, hvor de ønskede fangstdyr har haft deres naturlige habitater. På øerne Manertuut og Kaporfik er der ikke fundet nogle fælder, på Illutalik er der derimod fundet fælder spredt ud over det meste af øen. Det kan dermed aflæses i det arkæologiske materiale, at de små øer på omkring 20 hektar har været for små til at opretholde en fornuftig jagt på fangstdyr, i modsætning til den noget større Illutalik.

Lokalitet 5 skiller sig ud ved at indeholde et stort antal varder og stensætninger fortolket til at være fisketørringsanlæg. Stensætningerne består hver især af en mængde sten fordelt udover nøgne klippeflader. Bevoksning af likener (stenlav) går i ét mellem klippe og stenene (personlig observation), hvilket tyder på at stensætningerne må være af en hvis alder. På et højdedrag mod sydvest ligger der en koncentration af varder, som ikke umiddelbart er tydeligt synlige fra landsiden, men er klart synlige ude fra fjorden. Vardeerne markerer altså en placering i landskabet der har skullet ses fra havsiden.

Lok. 5 er placeret tæt op af en elv der har forbindelse til et netværk af søer der går langt ind i indlandet af Tuttutooq (se figur 16), og må med sine 6 fisketørrings-stensætninger forstås som et levn efter omfattende fiskeri fra elvene.

Figur 16: Netværk af søer der fortsætter ind i Indlandet af Tuttutooq. Søen ved røde plet er forbundet af elve til søerne i indlandet. Den røde plet markerer lok. 5

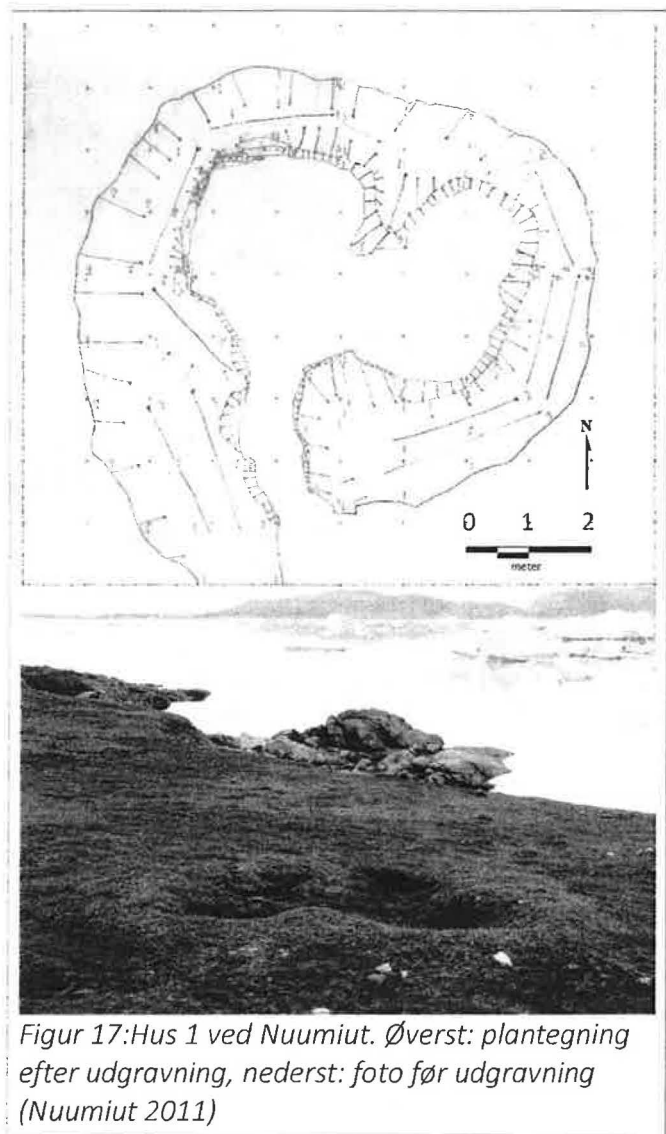
Tørvehusene

Tørvehusene repræsenterer vinterbebyggelsen. Det er her man undertiden samlede sig i større grupper der overvintrede sammen. Tørvehusene i området fordeler sig på 8 lokaliteter, der tydeligt lader sig adskille i to undergrupper. Den ene gruppe består af lokaliteter med mere end 10 tørvehuse, mens der i den anden gruppe kun er 2-3 tørvehuse på hver lokalitet.

Firdelingen af tørvehuse i runde, fælleshuse, firkantede og trapezoide former er nem at anvende i rekognosceringssammenhæng da det netop kun er overfladen af anlæggene der er tilgængelige for tolkninger. Store problemer kan dog opstå ved tolkningen af tørvehusenes former, hvor problemer som skellelinjen mellem "ujævn rund" og "firkantet med afrundede hjørner" kan være svær at fastslå, selv ved komplet udgravede tørvehuse. Ved overfladeregistreringer hvor der skal tages højde for vegetation, ombygninger og kollapsede vægge er en klar tolkning endnu mere besværlig, da anlæggenes egentlige form og udtryk kan være sløret.

Udgravninger ved Lok. 1 og 19 (Mathiassen 1936, Kapel 1994), samt udgravningerne ved Nuumiut 2011, har resulteret i væsentlig viden om omfanget af gentagende bosættelser i samme lokalområde, samt gentagen brug af samme hustomter. Ved Lok. 1 og 19 er der flere steder hvor husene er bygget ind over hinanden, og i de fleste tilfælde viser gulv- og andre kulturlag tydeligt, at der har været op til flere bosættelsesfaser på samme sted (Mathiassen 1936: 8-56).

For eksempel blev der i hus 6 ved lok. 19 (Illutalik) fundet nordbogenstande i de dybeste gulvlag der peger på en datering helt tilbage til 14-1500'tallet, mens der i de øverste gulvlag blev fundet glasperler der dateres til 1600-1700'tallet. Formen på hus 6 er desuden rund, og en køkkenniche i hjørnet

Figur 17: Hus 1 ved Nuumiut. Øverst: plantegning efter udgravning, nederst: foto før udgravning (Nuumiut 2011)

Lok.	Total	runde	fælleshuse	firkantede	trapezoide	udefinerbare
1	24	11-15	2-3	1-5	1-2	2
15	10	1-2	2-4	2-4	1-2	1
19	26	9-16	4-5	4-8		1
9	3	0-1	1	0-1	1	
18	2		2			
23	2				1	1
24	1		1			
25	3	0-1	1	0-1		1
<i>i alt:</i>	71	21-35	13-17	7-19	4-6	6

Figur 18: Typer af tørvehuse fordelt på de 8 lokaliteter

(Mathiassen 1936: 43-45) peger på traditioner helt tilbage de tidligste indvandring af thulekulturen (Jensen et al. 2010: 24-39).

Ved Nuumiut 2011 var de udgravede tørvehuse på overfladen tolket som meget tidlige huse, da grundplanerne var runde. Hus 1 bestod desuden af to rum, og fremstod dermed som et dobbelthus fra den tidlige periode af thulekulturen. Resultatet fra udgravningerne viste at formerne var mere firkantede end det kunne erkendes på overfladen (se figur 17), samt at de eneste erkendbare bosættelsesfaser var fyldt med keramik og fajance fra kolonitiden. Desuden blev der gjort fund af flere Dorset/Sen Dorset artefakter i tørven som husene var bygget af (se figur 2). Udgravningerne ved Nuumiut stiller umiddelbart store spørgsmål til gyldigheden af tørvehusenes kronologi, men det skal kraftigt indvendes at de daterende lag med kolonitids-keramik meget vel blot repræsenterer den sidste fase af husenes brug. Tidligere brugsfaser kan være fjernet ved udrømning inden efterfølgende bosættelser. At samme områder har været attraktive gennem tid, understreges af fundene af Dorset/Sen Dorset artefakter.

Disse resultater taget i betragtning, viser at dateringer ud fra typologi langt fra er entydige.

Minimumskrav må være at der tages forbehold når formen ikke er tydeligt defineret på ruinen, især når der skelnes mellem runde, firkantede og trapezoide former. Det er desuden gældende at de ældste runde former sagtens kan være genbrugt til hvilke som helst tider, selvom den originale struktur måske godt kan henføres til at være af stor alder.

Ved følgende optælling af de forskellige undertyper af tørvehuse er der så vidt muligt taget højde for disse problemer. Den laveste værdi er antallet af forholdsvis sikre undertyper af tørvehuse, mens den højeste værdi er det maksimale antal hvis også tvivlsomme anlæg tælles med. Iørvehuse som ikke kan sandsynliggøres at høre under nogen af undergrupperne er placeret under usikre. På figur

18 ses fordelingen af de forskellige typer tørvehuse.

Der er en tydelig opdeling af hvor de forskellige typer boliger er koncentreret på de enkelte lokaliteter. Trods problemerne med datering og typologisering, er det meget tydeligt at de runde, og dermed ældste tørvehuse, næsten udelukkende er til stede ved de tre store lokaliteter. Det kan umiddelbart være et tegn på at vinterbopladsene i de første århundreder af thulekulturen har været langt mere stedfast og kontinuerlig i deres brug af landskabet end i senere perioder.

Hvis man ser på de runde huses placering og relation til landskabet, kan der måske opnås en forståelse for, hvorfor de netop på de tre store lokaliteter er bevarede i så store antal. Lokalitet 1, 15 og 19 ligger på særligt prominente placeringer, på de nordligste og sydligste hjørner af Tuttutooq, og den yderste spids af Illutalik. Her er der direkte adgang og udsyn, både til Narsaq Sund samt en eller flere af fjordene der er forbundet af sundet. Muligheden for at observere byttedyr på træk gennem fjordsystemet her været af stor betydning, ligesom afstanden og tilgængeligheden til jagtområderne i fjordene. Synligheden af bosættelserne for andre mennesker kan også have været af betydning, som led i at opretholde den synlige tilstedeværelse og brug i området.

Synlighed og relativ høj beliggenhed kan have været af stor betydning for bosættelsen i de ældste tider, og kan være en del af forklaringen på hvorfor det er her de ældste runde huse er bevaret i så store antal. De otte ældste huse ved lokalitet 1 (tolket af Terkel Mathiassen på baggrund af typologi, vegetation og bevaringsforhold), ligger samlet i en gruppe vest for, og højere end de øvrige huse på lokalitet 1 (Mathiassen 1936: 19 & 25). Dette understreger, at i hvert fald nogle af de ældste huse har haft en højtliggende beliggenhed. Ved lokalitet 15 og 19 ligger rundhusene hverken specielt højere eller lavere i terrænet end de øvrige hustyper. De runde huse ligger altså ikke tydeligt højere i landskabet på de tre store lokaliteter end tørvehuse fra andre perioder, men de kan meget vel have ligget højere her end andre steder i Narsaq Sund.

Når den relative vandstigning i Narsaq Sund tages i betragtning, forklares det måske hvorfor så få steder har bevarede tørvehuse fra de ældste tider. Hvis regressionen kontinuerligt har været på ca 3 mm om året, er vandlinjen steget mellem 165 og 90 cm siden boligerne blev anlagt i 1450-1700. Selv hvis den relative vandstigning kun har været halvt så kraftig vil boliger anlagt tæt på den daværende vandlinje enten være oversvømmet eller eroderet bort i dag. Den eneste kandidat til et rundhus der er i øjeblikket er ved at erodere i havet er A328, der er et udefineret tørvehus. Rundhusene kan desuden være underrepræsenterede, da de kan være overbygget af senere tørvehuse. Formodede rundhuse der senere er bygget hen over, er både registreret ved udgravningerne på lokalitet 1 og 19, samt under rekognosceringen i 2011 ved A66 og A199.

Fælleshusene fordeler sig langt mere spredt end rundhusene, og er mere jævnt fordelt på de store og mindre lokaliteter. Det er den eneste type tørvehus hvis tilstedeværelse er påvist på næsten samtlige lokaliteter med vinterbeboelse. Spredningen kan sammenlignes direkte med resultaterne fra Nuuk-området, hvor fælleshusene samler sig i store koncentrationer langs yderkysterne, men er mere spredt og fremstår ikke så talstærkt i inderfjordene (Gulløv 1983: 208-211). Narsaq Sund er en del af et inderfjordsystem, og spredningen af fælleshusene er netop spredt ud over hele undersøgelsesområdet, og aldrig med flere end 4-5 fælleshuse på samme lokalitet. Denne fordeling af fælleshusene kan have flere forskellige årsager.

Inderfjordene omkring Narsaq har muligvis ikke været nært så intensivt benyttet til vinterbeboelse som yderkysterne, hvorfor bopladserne forekommer mere sporadiske og ikke så talstærke. Der har muligvis ikke været samme grad af langvarig kontinuitet i brugen af den enkelte boplads, som det kan aflæses ved rundhusene, hvilket skal ses i kontekst med fælleshusets brug som rejsehus. Bopladserne med fælleshuse i Narsaq Sund er muligvis udtryk for, at der på grund af den intensive rejseaktivitet er langt flere forskellige grupper der brugte området ved Narsaq Sund inden for relativt kort tid. Endvidere er det en mulighed at nogle af husene, eller i hvert fald enkelte bosættelsesfaser, repræsenterer enkelte overvintringer af grupper på deres rejse langs Vestgrønland.

Spredningen af fælleshusene kan dog ikke udelukkende tilskrives sociale bosættelsesmønstre. Fælleshusene er med deres nemt genkendelige form og størrelse i forhold til de øvrige tørvehuse i området langt nemmere at genkende og definere. Deres alder er ikke meget mere end højst 300 år, og har dermed ikke været nær så udsat for erosion og eventuelle vandstigninger.

Fælleshusene udgør sammen med de firkantede og trapezoide tørvehuse de yngste tørvehustyper i området, og kan være repræsenteret langt flere steder i landskabet, fordi de har været udsat for væsentligt mindre erosion end de ældre rundhuse. Et enkelt af de registrerede fælleshuse er ved at blive opslugt af havet (se figur 21), hvilket

Figur 21: A65, fælleshus under erosion. (Foto: Sigurd Bohr)

understreger at heller ikke fælleshusene på trods er deres yngre alder er fri for erosion som følge af de stadige vandstigninger.

De firkantede huse har stort set samme spredning som de runde huse, i det de kun med sikkerhed optræder på de tre store lokaliteter. Dette understreger at lok. 1, 15 og 19 har været de vigtigste vinterpladser gennem flere perioder af Thulekulturens/Inuits brug af Narsaq Sund. De trapezformede huse ligger dateringsmæssigt i samme periode som de firkantede huse, men har en mere spredt udbredning. Der er ikke registreret nogle firkantede eller trapezoide tørvehuse under erosion.

Telthusene

Telthuset som anlæg er hverken typologisk eller kronologisk veldefineret. I *Grønlands Forhistorie* er typen kortfattet beskrevet som: "... sene konstruktioner, der var halvt telt og halvt hus." (Gulløv et al. 2004: 351). I Hans Christian Gulløv's *Fortidsminder i Nuuk Kommune* indgår telthuset i en samlet gruppe af teltfundamenter (sammen med teltringe), der kun hastigt behandles som samlet gruppe, bl.a. på grund af lav dokumentationsgrad (Gulløv 1983: 183 ff).

Jeg vil her komme med min egen definition af telthuset, som stemmer overens med den vi brugte ved Rekognosceringerne i 2011.

Telthuset er et stationært teltfundament. Væggene er bygget af sten og/eller tørv. Væggene er sjældent bevaret i en højde på mere end 30-40 cm, og gulvet er aldrig nedgravet (til forskel fra det typiske ved tørvehusene). Størrelsen på telthusene varierer mellem 3-6,5 m. Den typologiske diversitet for telthusene ved Narsaq Sund er ret stor.

Formerne varierer mellem firkantede, trapezoide, og runde, flere af telthusene har særegne arkitektoniske kendetegn og endelig er bevaringsgraden meget svingende selv internt på den enkelte lokalitet.

Telthuset er, i forhold til simple teltringe, en langt mere massiv struktur og er en tydelig markør i landskabet på linje med tørvehusene. Den massive struktur kan både have sociale og praktiske betydninger. Socialt i kraft af den tydelige markering af en gruppes tilstedeværelse i landskabet, praktisk som øget stabilitet og læ til teltet under længerevarende ophold. Fra etnografiske og arkæologiske studier af telthuse i indlandsområder syd for Søndre Strømfjord (ca 650 km NNØ for

Lok.	Total
1	16
4	2
9	6
10	4
12	5
13	1
14	3
17	1
18	4
19	11
20	1
25	9

Figur 22: Antal telthuse per lokalitet

Narsaq Sund), har det vist sig at telthuse udgør basislejligheder som beboes det meste af sommerhalvåret (Odgaard 2009:186-191).

Etnografiske kilder fra 1800'tallet beretter om hvordan telthuse med fundamenter af lave jordvolde var den primære beboelse i perioden april/maj til september/oktober. Teltene var her typisk beboet af 1 til maks 2 familier, til forskel fra vinterboligerne hvor mange familier var samlet under samme tag (Felbo 1993: 1-6).

Ulla Odgaard (Odgaard 2009) har på baggrund af etnografiske og arkæologiske undersøgelser af telthuse, fremsat en såkaldt to-generations teori. Teorien går ud på at der i legender og etnografiske beretninger kan påvises en tradition for at større familier bor sammen i sommersæsonen, men at det er delt op, så den ældre og yngre generation bor i hver deres telt. Teorien er efterprøvet på rekognosceringsmateriale fra indlandet syd for Søndre Strømfjord, og det viser sig at telthusene her meget ofte lader sig inddele sådan at to telthuse passer sammen rent typologisk, samt dateringsmæssigt udfra vegetation og bevaring. Da det anvendte materiale til denne teori stammer fra indlandet i områder hvor der primært har foregået rendyrjagt, er det ikke direkte sammenligneligt med de kystnære telthuse fra Narsaq Sund, hvor hovedaktiviteten formodes at have været havfangst. Desto mere interessant vil det være at efterprøve teorien, for at be- eller afkræfte om to-generation teorien er anvendelig som en almen forståelse for Thulekulturens/Inuits bosættelsesstrukturer i sommersæsonen.

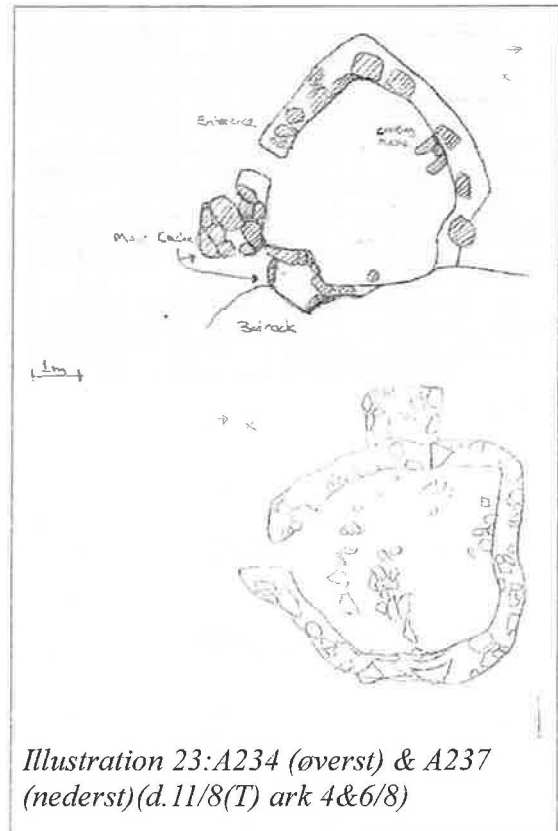
På den samlede oversigt over spredningen af telthusene, figur 22, ses det at der på 8 ud af 11 lokaliteter er mere end et enkelt telthus. Den vekslende detaljeringsgrad af registreringerne, gør det meget vanskeligt at opstille en typologi på tværs af Narsaq Sund. Det vil derimod være muligt at undersøge hvordan forskelligheden er internt på hver enkelt lokalitet, da de ofte er beskrevet af samme hold, og dermed bedre kan sammenlignes.

Ved at sammenholde beliggenhed, konstruktion og relativ datering kan det sandsynliggøres om telthusene hører til samme byggetraditioner og om der er god mulighed for at de kan være samtidige. Den første prioritet for sammenligninger er at telthusene skal ligge i nogenlunde nærhed, det vil sige minimum inden for ca 100 m af hinanden. Konstruktions-designet skal være ensartet i form, opbygningen af vægge være sammenlignelige og evt. særlige arkitektoniske kendetegn skal være gældende for begge ruiner. Observationer om bevaring og vegetationslag kan give udtryk for ruinernes alder, især hvor telthusene ligger tæt på hinanden kan det formodes at de må have været udsat for samme grad af bevaring og dekonstruktion.

I det følgende vil jeg komme med 2 eksempler på par af telthuse der passer rigtig godt sammen, samt yderligere 2 eksempler på par hvor det er muligt at telthusene danner par.

Ved lokalitet 4 er A234 og A237 meget lig hinanden. De ligger ca 15-20 m fra hinanden, og begge med indgangen mod syd. Ud fra beskrivelserne er de blevet beskrevet som henholdvist groft rund og groft trapezoid, men ud fra tegninger synes formerne mere at være diffust runde/firkantede, med det fællestræk at væggene buer udaf hvor indgangen befinder sig. Begge telthusene har det arkitektoniske kendetegn at der er bygget depoter sammen med ydervæggene, på en måde der respekterer selve telthusets konstruktion, hvilket tyder på at depoterne er samtidige med brugen af telthusene. Telthusene er desuden af samme størrelse, og væggene er beskrevet som værende opbygget på samme måde. Endelig er der bevaret dele af indretningen i begge telthuse, en lille kogeniche i

Illustration 23: A234 (øverst) & A237 (nederst) (d. 11/8(T) ark 4&6/8)

A234 og resterne af en platform i A237, hvilket tyder på at de dateringsmæssigt kan ligge tæt på hinanden.

A210 og A211 på lokalitet 12 ligger med indgangene vendt ind mod hinanden, med kun 8 m mellemrum. De er begge trapezoide og af helt samme proportioner med bred bagvæg og tilspidset indgangsparti. Væggene på begge ruiner er op mod 20 cm høje. Vegetationen er meget kraftig på de to ruiner, og af ensartet karakter. A210 og A211's lighed understreges af det nærliggende telthus A212, der er et rundt telthus med lave og mere utydelige vægforløb.

Hvor de to forudgående eksempler passer rigtig godt sammen i par, er der flere steder hvor det snarere kan tolkes som en mulighed at telthusene passer sammen.

På lokalitet 9 er der seks registrerede telthuse, men desværre er der kun overleveret oplysninger (udover type og koordinater) om to af dem, A222 og A223. De ligger med ca 10 m mellemrum, og er begge af trapezoid form. Det ene er ca 6*6 m, det andet 3*3 m stort. Begge ruiner er "Bevokset m. højt græs i kanterne og lavt græs i midten og omkring høj tørvkant". Umiddelbart er der meget der peger på at de to telthuse kan høre sammen som par, men der foreligger ikke oversigtstegninger, fotos eller mere præcise beskrivelser der kan bekræfte dette.

Et andet muligt par består af A88 og A111. De ligger ca 25-30 m fra hinanden, begge så nær kysten at de har været udsat for kraftig erosion. A88 er trapezformet og måler ca 6*4 m. telthuset er stadig bevaret i sin fulde form, på trods af at alt muldjorden omkring ruinen er skyldet væk, og den står tilbage på nøgen klippeflade (se figur 24). A111 består af to vægrester

Figur 24: A88, kraftigt eroderet fundament (foto 7668)

der står retvinklede på hinanden. Væggene måler ca 4*4 m og er 20 cm høje. De er omgivet af muldjord med udefineret vegetation. Det er uvist om de to telthuse har været af samme type, men formen og beliggenheden kan meget vel tyde på at de er ens i udtrykket. Væggene på A88 er umiddelbart langt højere end ved A111, men den bortskyldede muldjord taget i betragtning kan væggene på A88 oprindeligt godt have været omkring de 20 cm.

Især de sidste to eksempler på mulige par, viser at faktorer som manglende dokumentation og erosion undertiden gør sammenligninger svære.

Ved en nøje gennemgang af rekognosceringsark og fotodokumentationen, viste det sig 8 af telthusene passer meget nøje sammen i par, mens der for 12 huse er god mulighed for de danner par. 16 af telthusene ligger alene eller er påvist ikke passer sammen, mens der i 27 tilfælde ikke er tilstrækkelig dokumentation til

at sammenligninger er mulige.

Det sidste gælder især for lokalitet 1 og 19, hvor telthusene kun er optalt, og ikke yderligere beskrevet (Mathiassen 1936). Ved lokalitet 19 er 4 nyfundne telthuse registreret i 2011, taget med som de eneste fra de to lokaliteter. Resultaterne

Lok.	Total	Par	Mulige par	Alene	Udefinerbare	Eroderende
1	16				16	
4	2	2				
9	6		2		4	
10	4	2	2			3
12	5	2	2	1		
13	1			1		1
14	3			3		1
17	1			1		1
18	4	2		2		
19	11		2	2	7	1
20	1			1		
25	9		2, 2	1, 1, 2, 1		5

Figur 25: Antal telthuse der danner par, per lokalitet

fremgår af skemaet på figur 25. Ved 36 undersøgte telthuse, er der altså god mulighed for at i alt 20 passer sammen, hvoraf 8 af disse meget tydeligt passer sammen i par. Ved samtlige af de mulige par ligger telthusene ikke mere end højst 20-25 m fra hinanden, ligesom at der ingen steder er påvist flere end 2 telthuse af samme type.

De 10 mulige par fordeler sig over 6 forskellige grundtyper, bestemt ud fra form og særlige arkitektoniske kendetegn. 4 ud af de 10 par er af grundtypen trapezoid, hvilket stiller spørgsmålstegn ved om denne type simpelthen er den mest almindelige. Ved en optælling af samtlige telthuse hvis form er mulig at bestemme, er 11 ud af 30 telthuse af trapezoid form. Den trapezoide form udgør altså ca 1/3 af samtlige telthuse, men er ikke den alt dominerende type. Det skal desuden slås fast at der foruden formen også er taget hensyn til placering i forhold til hinanden, samt bevaringsgrad og vægopbygning.

På de 8 lokaliteter hvor der er påvist enlige, samt påvist forskellige telthuse, er der ved 5 af dem registreret eroderede ruiner. I alt er 1/3 af telthusene udsat for mere eller mindre kraftig bortvaskning fra havet, og sandsynligheden for at mange telthuse allerede er forsvundet er stor.

To-generationsteorien passer rigtig godt ind i materialet fra Narsaq Sund.

Bosættelsesmønstrer i sommerperioderne kan dermed have fungeret ved at familier eller grupper har boet på samme sted, men i hver deres bolig tæt ved hinanden. Dermed har der været bedre plads, samt en højere grad af privatliv end ved vinterens fællesboliger.

Diskussion og perspektivering

Sæsonafhængige spredninger af boligtyper er blevet påvist i området, og afspejler den traditionelle levevis med forskellig udnyttelse af landskabet i vinter- og sommersæsonen. Selv i et forholdsvist lille område som Narsaq Sund, har det været muligt at fastslå forskellige placeringer af henholdsvis sommer- og vinterbeboelse. Den mere indlandsrettede og spredte placering af mange sommerboliger gælder dermed ikke kun regionalt når man ser på et større område som eksempelvis fjordene omkring Nuuk (ca 140*140 km, Gulløv 1983: 200-213), men også lokalt i mindre områder som vestsiden af Narsaq Sund der kun dækker ca 5*10 km. En af grundene til at det har været muligt at påvise dette, er den høje detaljeringsgrad af materialet fra Nuumiut, hvor hvert enkelt anlæg er opmålt med GPS. Det har været muligt at undersøge forskellige bosættelsesmønstre inden for de forskellige typer af sæsonbestemte boliger.

Den eneste type af vinterhusene der har en signifikant udbredelse uden for de tre store lokaliteter er fælleshusene. Selvom det kun er 5 ud af 13-17 fælleshuse der er placeret uden for de store pladser (lok. 1, 15 og 19), er det en markant forskel i forhold til de runde og firkantede huse, hvor ingen, eller maksimalt 2 af hver type, er fundet uden for de tre store lokaliteter, 1, 15 og 19. Der er fare for at der kan være opstået bias ved den direkte sammenligning mellem rekognosceringens resultater og de tidligere registrerede pladser, da fortolkningen af boligtyper kan have været forskellige. Her er det især skelen mellem rundhuse og firkantede huse, samt firkantede huse og fælleshuse der kan have været forskellig. Lok. 15 kan i den forbindelse opfattes som kontrolgruppe. Her er det påvist at fordelingen af tørvehustyper stort set er den samme som ved lok. 1 og 19, dog med markant færre rundhuse.

Jeg vil derfor fastholde at fælleshusenes placeringer uden for de store lokaliteter er betydelig, samt at det ikke udelukkende kan skyldes bevaringsmæssige forhold, da de firkantede huse er dateret til samme periode, og derfor må have været udsat for samme grad af erosion. Fælleshusenes spredning må derfor tolkes på baggrund af deres anvendelse som rejsehus, hvormed de repræsenterer en mindre grad af stedfasthed i boligmønstret, eller måske endda er levn fra grupper på rejse gennem Sydvestgrønland.

Telthusene ved Narsaq Sund passer i vid udstrækning sammen i par. Dette afspejler med stor sandsynlighed tilstedeværelsen af to-generations teorien som opsat af Ulla Odgaard (Odgaard 2009). Implementeringen af to-generations teorien kobler mennesket og familiære bånd til de arkæologiske anlæg, hvorved traditioner og bosættelsesmønstre kan aflæses i en arkæologisk anlægsgruppe der hidtil er dårligt belyst og forstået i litteraturen. At teorien kan anvendes hos kystnære telthuse, og ikke kun i indlandet som ved Odgaards undersøgelser, viser at der er et stort potentiale i videre undersøgelser af telthuse. Hvis teorien kan kobles til Thulekulturen som helhed kan det bidrage til en mere alsidig forståelse af thulekulturens sociale bosættelsesmønstre. To-generations teorien bygger hidtil udelukkende på etnografiske paralleller og materiale fra overflade rekognosceringer, hvorfor udgravninger af telthuse er nødvendige for at be- eller afkræfte to-generationsteorien, samt for at få en større forståelse af telthusenes brug og datering.

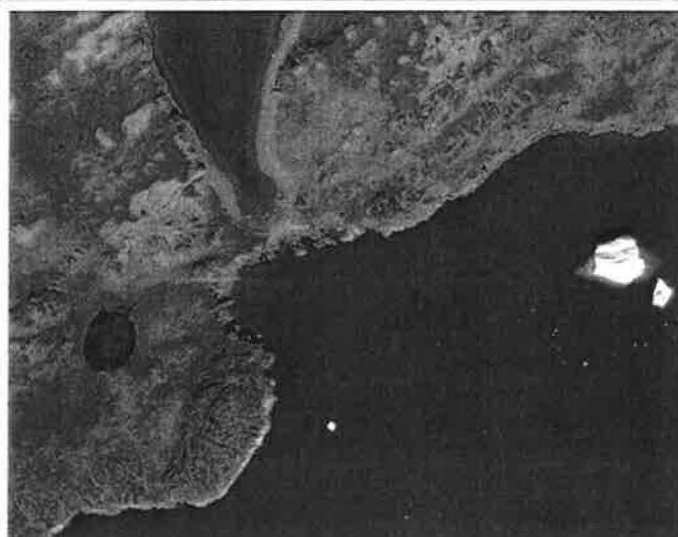
Vandstigningen i Sydvestgrønland har sandsynligvis allerede forårsaget omfattende ødelæggelser i området, og udgør en stadig trussel for fortidsminderne i området. Spredningen af arkæologiske anlæg er med stor sandsynlighed allerede skævvredent, hvor de kystnære boliger fra

de sidste 2-300 år er overrepræsenteret i forhold til de ældre. Den globale opvarmning og de deraf følgende havniveaustigninger udgør en alarmerende trussel for fortidsminderne i regionen. FN's klimarapport fra 2007 har fastslået at de globale vandstigninger siden 1961 har været på 1,8 mm om året, og siden 1993 på hele 3,1 mm om året. Vandstigninger på det globale niveau skal i et vidst omfang lægges oven i den allerede påviste relative vandstigning i Sydvestgrønland, som delvist er forårsaget af regionale landsænkninger. Det er desuden fastslået at der er direkte sammenhæng mellem vandstigningerne og den øgede overfladetemperatur for verdenshavene, hvilket sandsynligvis vil betyde stadigt accelererende vandstigninger som følge af den globale opvarmning (Jørgensen & Hansen (red) 2007: 3-4).

Det er interessant at der ved lok. 15 er så markant mange grave, langt flere end ved de to andre store pladser. De døde er ikke nødvendigvis begravet der hvor man har boet i levende live, men det er alligevel en oplagt mulighed at forstå antallet af grave som en markør for intensiteten af bosættelse i et område. Ved lok. 1 og 19 er der lidt flere grave end tørvehuse, mens det samlede antal af boliger er noget større end antallet af grave. På lok. 15 er der derimod ca fire gange så mange grave som der er tørvehuse, og der er hverken registreret telthuse eller teltringe på lokaliteten.

Ved den smalle landtange ud til halvøen (figur 26 & bilag 1, Stk 11) er der registreret to møddingslag, bestående af større plamager af højt græs og marhalm (A145). Disse stammer formentlig fra borteroderede boliger, og tyder på at vandstigningen og den følgende erosion kan have haft ødelæggende virkning på de lavtliggende områder ved lok. 15.

Desuden blev der ved rekognosceringer i 1993 registreret 3 teltfundamenter ved lok. 15, som ikke blev registreret i 2011. Det er muligt at de tre teltfundamenter er blevet overset i 2011, men jeg deltog selv i rekognosceringen og vi var mindst 7 personer der meget nøje undersøgte hele området. Der foreligger desværre ikke oversigtskort fra 1993 i den tilgængelige litteratur der evt kan klargøre om teltfundamenterne har ligget et sted hvor

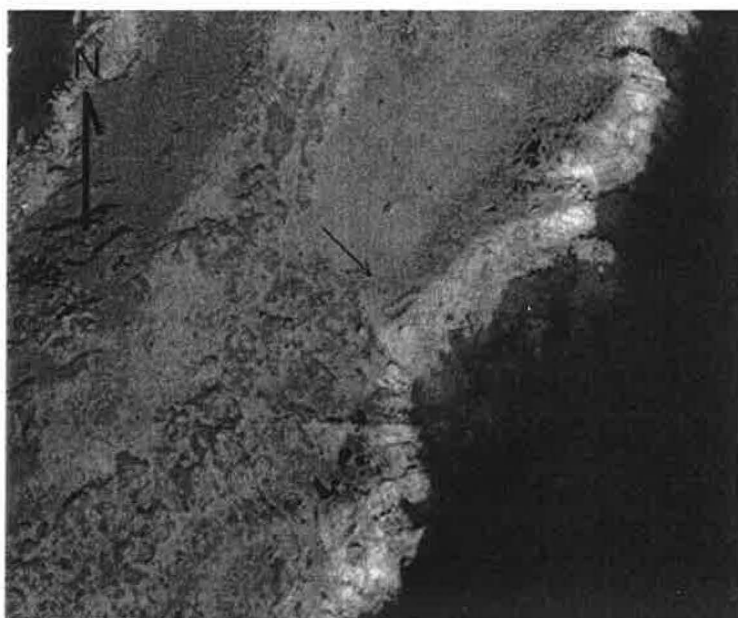
Figur 26: Den muligt eroderende landtange ved lok. 15. (Google Earth)

de har været sårbare for erosion (Kapel 1994: 25-27). Det er meget muligt at telthundamentene, hvis de har ligget lavt, er eroderet bort i løbet af de 20 år. Flere af hinanden uafhængige faktorer taler dermed for, at der ved lokalitet 15 sandsynligvis har foregået omfattende erosion af fortidsminder.

Den samlede oversigt over fortidsminder fra Thulekulturen kan være af betydning for formidlingen og fortidsmindeplejen i Narsaq Sund. Ud fra den detaljerede spredning af arkæologiske anlæg er det muligt at få overblik og forståelse for diversiteten af den arkæologiske arv. I forbindelse med konkret formidling og turisme er det muligt at foretage målrettede ture i landskabet hvor forskellige aspekter af forhistorien kan belyses, alt afhængigt af hvilke lokaliteter der besøges. Den detaljerede og totale oversigt over området kan være et stærkt værktøj i forbindelse med tilsyn af fortidsminder, da samtlige anlæg er registreret i en samlet database med præcise koordinater for hvert enkelt anlæg.

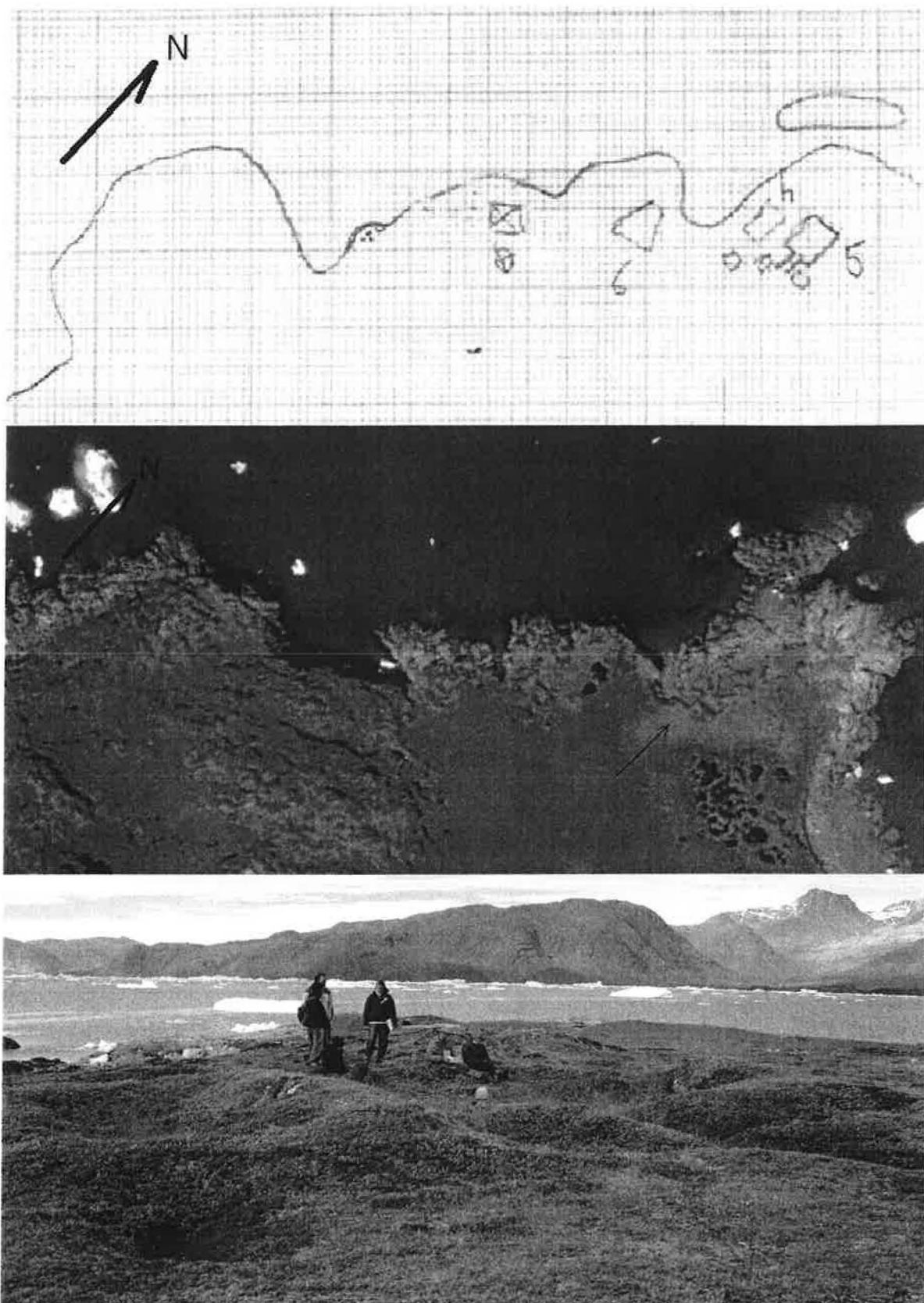
Google Earth har vist sig at være en værdifuld kilde til information, både i forhold til formidling og fortidsmindepleje, samt muligvis til kommende rekognosceringsprojekter. I visse afgrænsede områder af Grønland, heriblandt området omkring Narsaq Sund, er meget højt opløste satellitbilleder til rådighed hos Google Earth. Satellitbillederne kan i formidlingsøjemed hjælpe til at danne et forhåndskendskab og relation til et område og dets ruiner inden det eventuelt besøges.

Flere af tørve- og telthusene i undersøgelsesområdet kan tydeligt ses på Google Earth. Ved lok. 18 fremtræder de to fælleshuse A48 og A49 tydelige på satellitbillederne, indgangen på A49 er endda synlig (se figur 28). Ved lok. 25 kan den igangværende erosion af fælleshuset A65 iagttages (figur 21 & 27), og er et stærkt visuelt udtryk for de gryende muligheder for tilsyn af fortidsminder ud fra højt opløste satellitbilleder.

Figur 27: A65. Fælleshus under erosion (foto: Google Earth)

Figur 28: Øverst: oversigtstegning over tørvehuse (nr. 4 & 5) ved lok. 18. Midten: satellitbillede (Google Earth). Nederst: de to tørvehuse ved lok. 18, set fra SSV (foto: Nuumiut 2011)

Konklusion

Undersøgelsen af Narsaq Sunds inuitiske fortidsminder har resulteret i et detaljeret overblik over brugen af området, og en dynamisk forståelse af bosættelsesmønstre gennem tid og sted.

Det er blevet påvist at der er en klar forskel i spredningen af vinter- og sommerboliger. Vinterens boliger er koncentreret på yderligt liggende områder, tæt på Narsaq Sunds møde med de omkringliggende fjorde. Sommerens boliger ligger langt mere spredt, og ofte trukket lidt tilbage mod indlandet. Flere steder vidner specialiserede pladser desuden om en dynamisk brug af området.

En analyse af vinterhusenes placering gennem tiden har vist at der er en høj grad af kontinuitet i brugen af de tre store pladser ved lok. 1, 15 og 19, hvor næsten samtlige rundhuse og firkantede huse ligger. Fælleshusene ligger derimod langt mere spredt, hvilket kan forstås i sammenhæng med deres oprindelse og brug som rejsehus.

En undersøgelse af telthusenes typologi internt på den enkelte lokalitet viste, at op mod halvdelen af telthusene danner par, hvor de typologisk og bevaringsmæssigt er ens. På baggrund af Ulla Odgaards to-generations teori er parrene tolket som værende udtryk for familiemønstre, hvor større familier har boet på samme sted, med én generation i hver deres telt. Påvisningen af dette familiemønster er et udtryk for potentialet ved undersøgelser af thulekulturens telthuse, der som anlægsgruppe hidtil er ringe undersøgt.

Vandstigningen i Sydvestgrønland har med stor sandsynlighed skævvredet den registrerede spredning af anlæg. De ældste vinterhuse er formentlig allerede underrepræsenteret i materialet, og 1/3 af telthusene i området er allerede udsat for påbegyndende erosion. Den globale opvarmning med følgende accelererende vandstigninger, udgør en stadigt stigende trussel mod de kystnære anlæg i de kommende år.

Litteraturliste:

- Bennike, O., Björck, S., Lambeck, K. **2002**. Estimates of South Greenland late-glacial ice limits from a new relative sea level curve, *Earth and Planetary Science Letters*, Vol. 197
- Binford, L. R. **2009**. *The Construction and Tactical Placement of Dead-fall Traps by the Nunamiut Eskimo: A Baseline for Comparison*, I: On the Track of the Thule Culture – from Bering Strait to East Greenland, Proceedings of the SILA Conference 'The Thule Culture – New Perspectives in Inuit Prehistory', Copenhagen, 2006, Ed: Bjarne Grønnow
- Felbo, M. **1993**. Grønlandske Sommertelte, *Tidsskriftet Grønland*, 41. årg., Nr. 1, Det Grønlandske Selskab
- Jensen, E. L., et al. **2011**. *Cultural encounters at Cape Farewell*, Museum Tusculanum Press
- Grummesgaard-Nielsen, S. **1997**. Thulekulturens Grave, *Tidsskriftet Grønland*, 45. årg., Nr. 5-6-7, Det Grønlandske Selskab
- Gulløv, H. C. **1983**. *Fortidsminder i Nuuk Kommune*, Kalaallit nunaata ketersugaasivia & Nationalmuseet
- Gulløv, H. C. **1993**. *Arkæologiske undersøgelser i sydgrønland – Rapport fra det antikvariske feltarbejde i Narsaq og Nanortalik kommuner, sommeren 1993*, Etnografisk Samling, Nationalmuseet
- Gulløv, H. C., Andreasen, C., Grønnow, B., Jensen, J. F., Appelt, M., Arneborg, J., Berglund, J. **2004**. *Grønlands forhistorie*, Gyldendal
- Jørgensen, A. M. K. & Hansen, N. (red) **2007**. Klimaændringer 2007: Synteserapport - Sammendrag for Beslutningstagere, oversat fra: *Climate Change 2007: Synthesis Report - Summary for Policymakers*, Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), IPCC/DMI
- Kapel, H. **1994**. *Berejsning og undersøgelser i Narsaq og Nanortalik kommuner sommeren 1993*, Feltrapport, Grønlandssekretariatet
- Kuijpers, A., Abrahamsen, N., Hoffmann, G., Hühnerbach, V., Konradi, P., Kunzendorf, H., Mikkelsen, N., Thiede, J., Weinrebe, W. **1999**. *Climate change and the Viking-age fjord environment of the Eastern Settlement, South Greenland*, Review of Greenland activities 1998, Geology of Greenland Survey Bulletin 183, GEUS, København
- Mathiassen, T. **1936**. The eskimo archaeology of Julianehaab District, *Meddelelser om Grønland*, Bind 118, Nr. 1, C. A. Reitzels Forlag
- Myrup, M. **2010**. *Archaeological survey Narsaq 2010 - Report on archaeological survey conducted within specified area by request of Greenland Minerals and Energy PLC july 2010*, The Greenland National Museum & Archives

Odgaard, U. **2009**. *Tent houses, Territories and Two Generations*, I: On the Track of the Thule Culture – from Bering Strait to East Greenland, Proceedings of the SILA Conference 'The Thule Culture – New Perspectives in Inuit Prehistory', Copenhagen, 2006, Ed: Bjarne Grønnow

Raahauge, K., et al. **2002**. *Tidlig Thulekultur i Sydgrønland – Rapport om undersøgelserne i Nanortalik Kommune, sommeren 2001*, Feltrapport 1, SILA

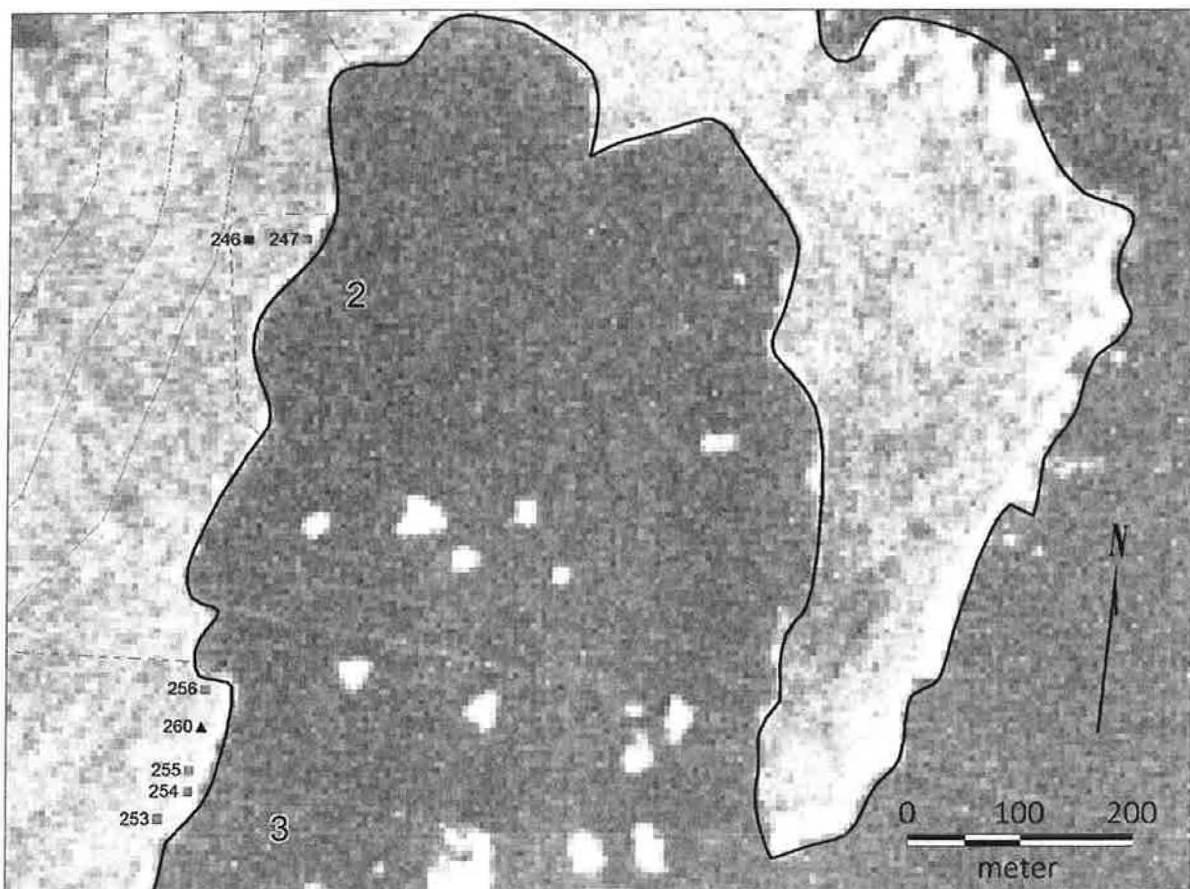
Sparrenbom, C. J., Bennike, O., Björck, S. & Lambeck, K. **2006**. Holocene relative sea-level changes in the Qaqortoq area, southern Greenland, *Boreas*, Vol. 35, pp. 171-187, Oslo.

Sørensen, M. **2010**. Inuit landscape use and responses to climate change in the Wollaston Forland – Clavering Ø region, Northeast Greenland, *Danish Journal of Geography*, Vol 110, Nr. 2

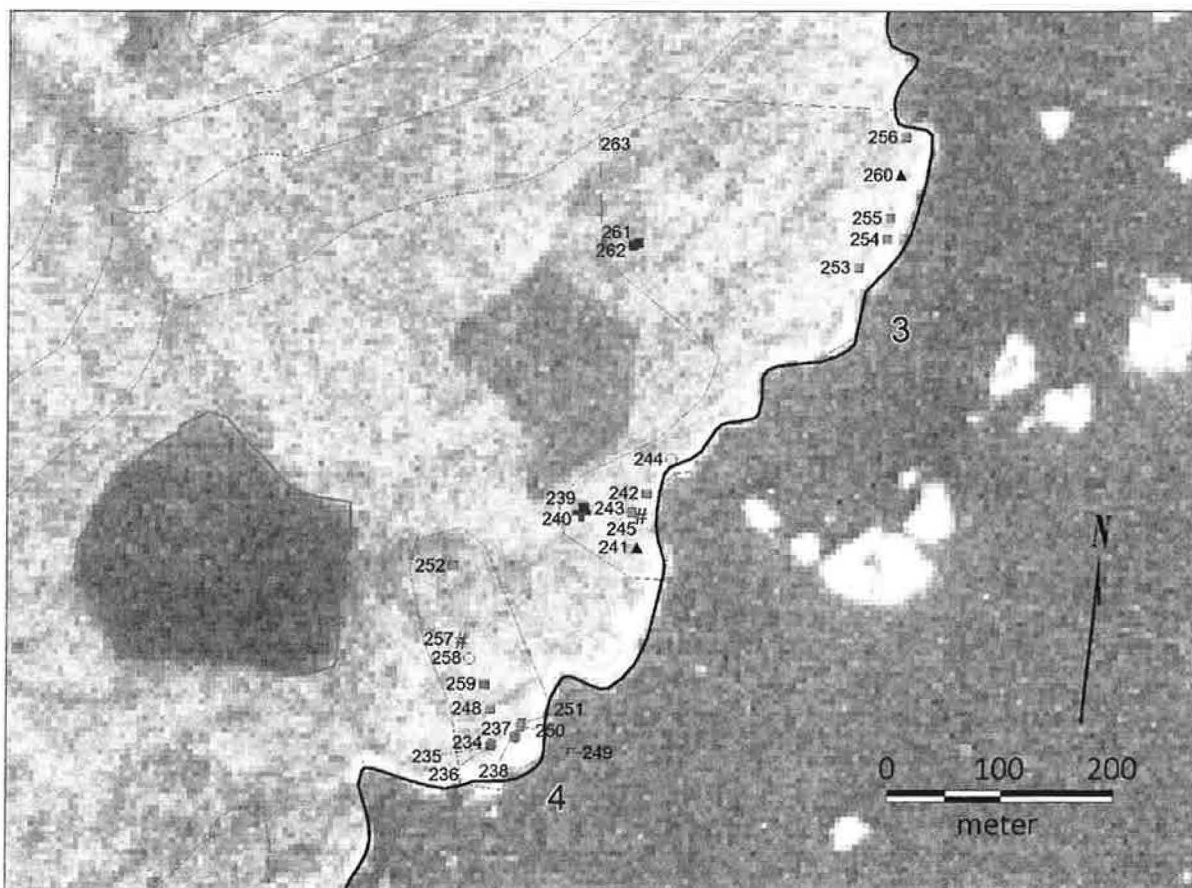
Bilag 1:

Legends:

- : Tørvehuse
- : Telthuse
- : Teltringe
- : Grave
- : Fælder
- : Depoter
- : Depot/Fælde
- ▲ : Varder
- # : Fisketørringsanlæg
- ★ : Møddinger
- ✚ : Nordboruiner

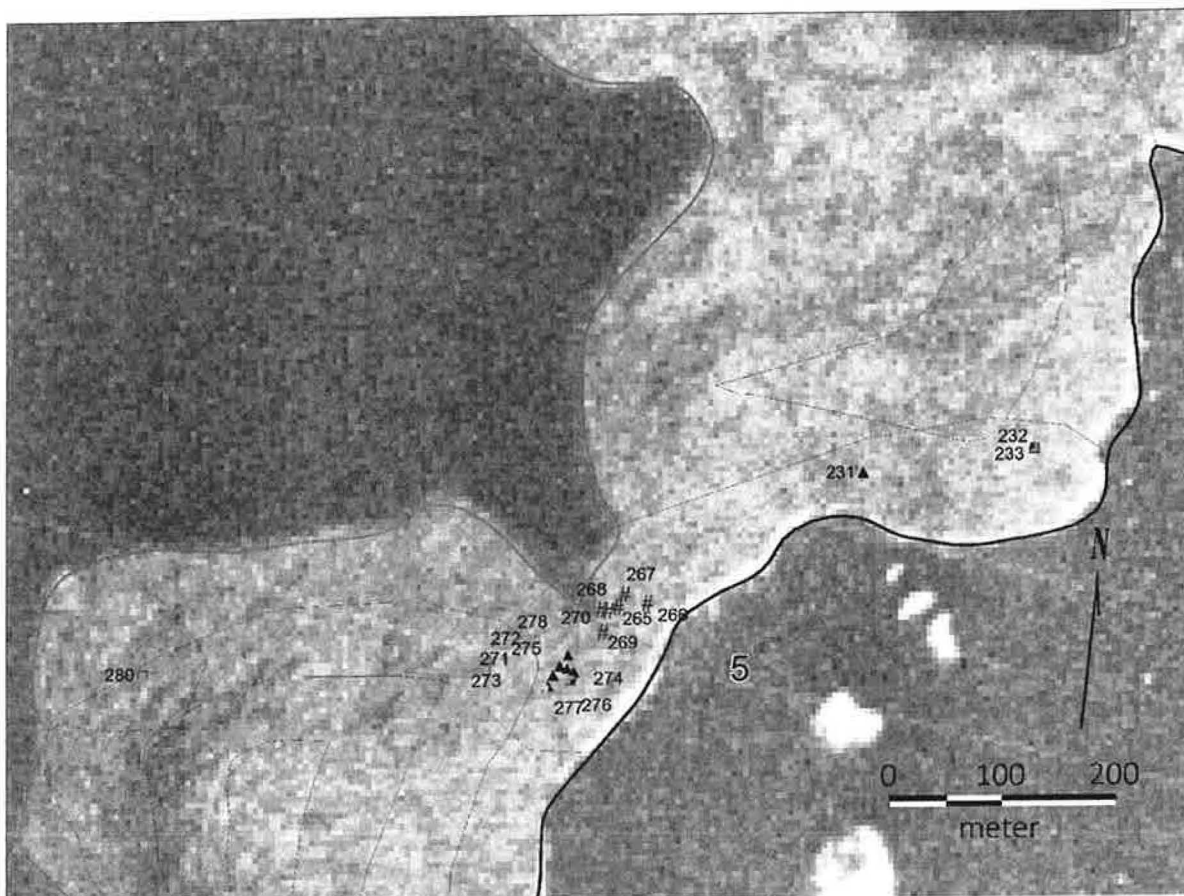

Stk 1: Lokalitet 2

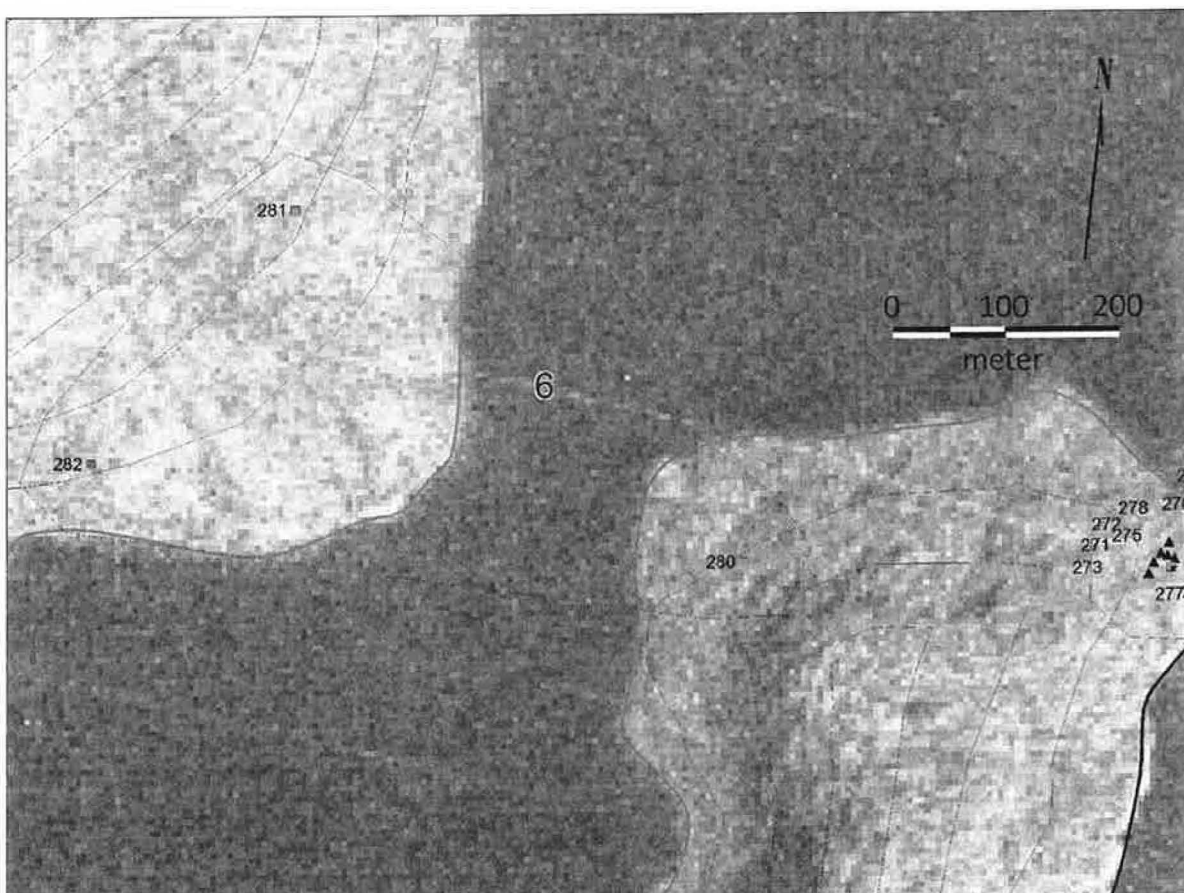

Stk 2: Lokalitet 3 & 4

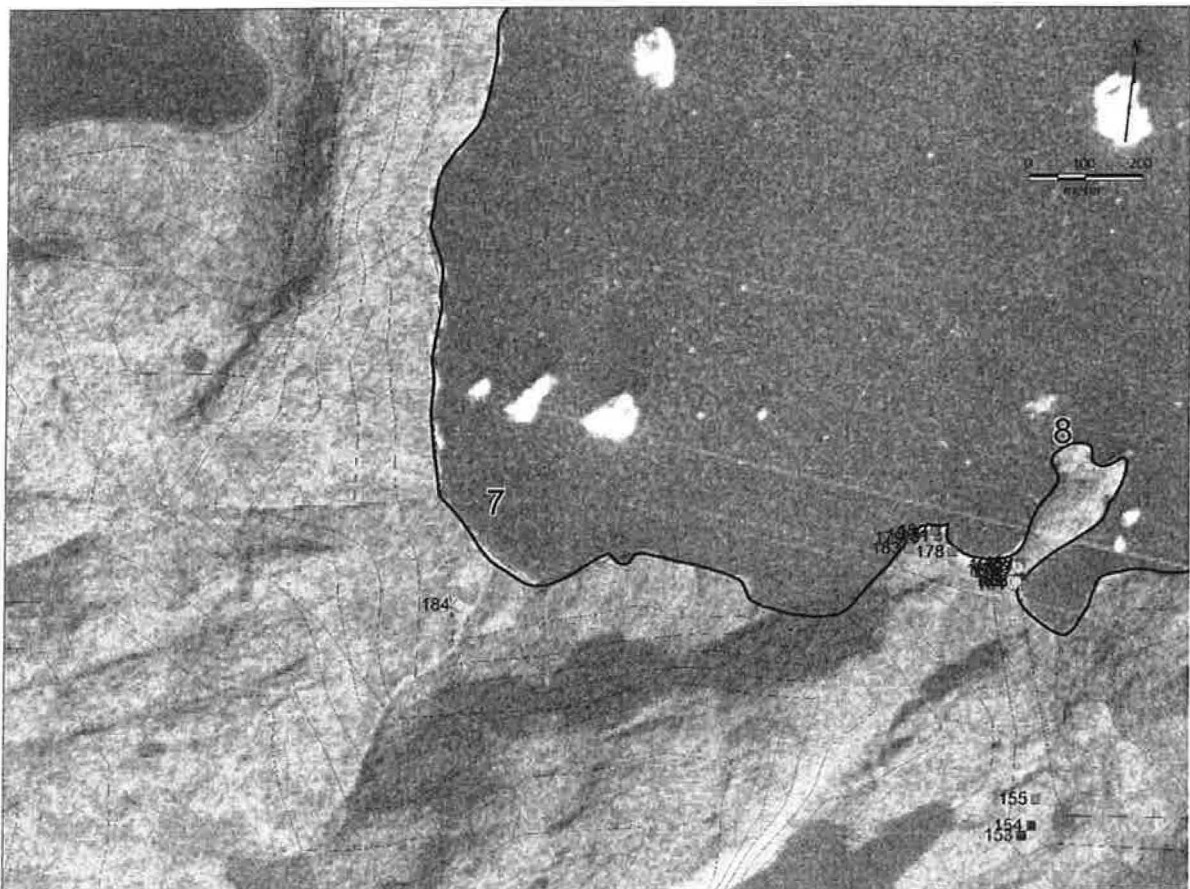

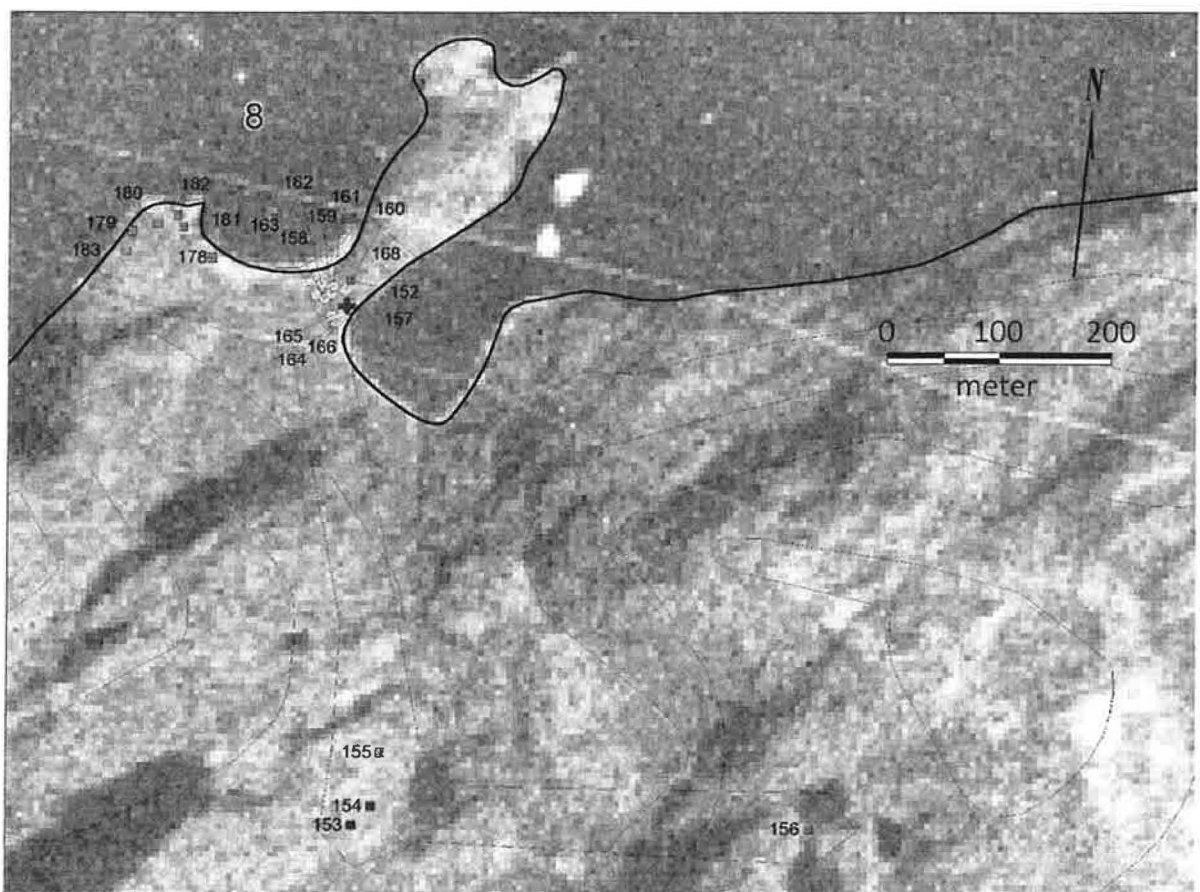
Stk 3: Lokalitet 5

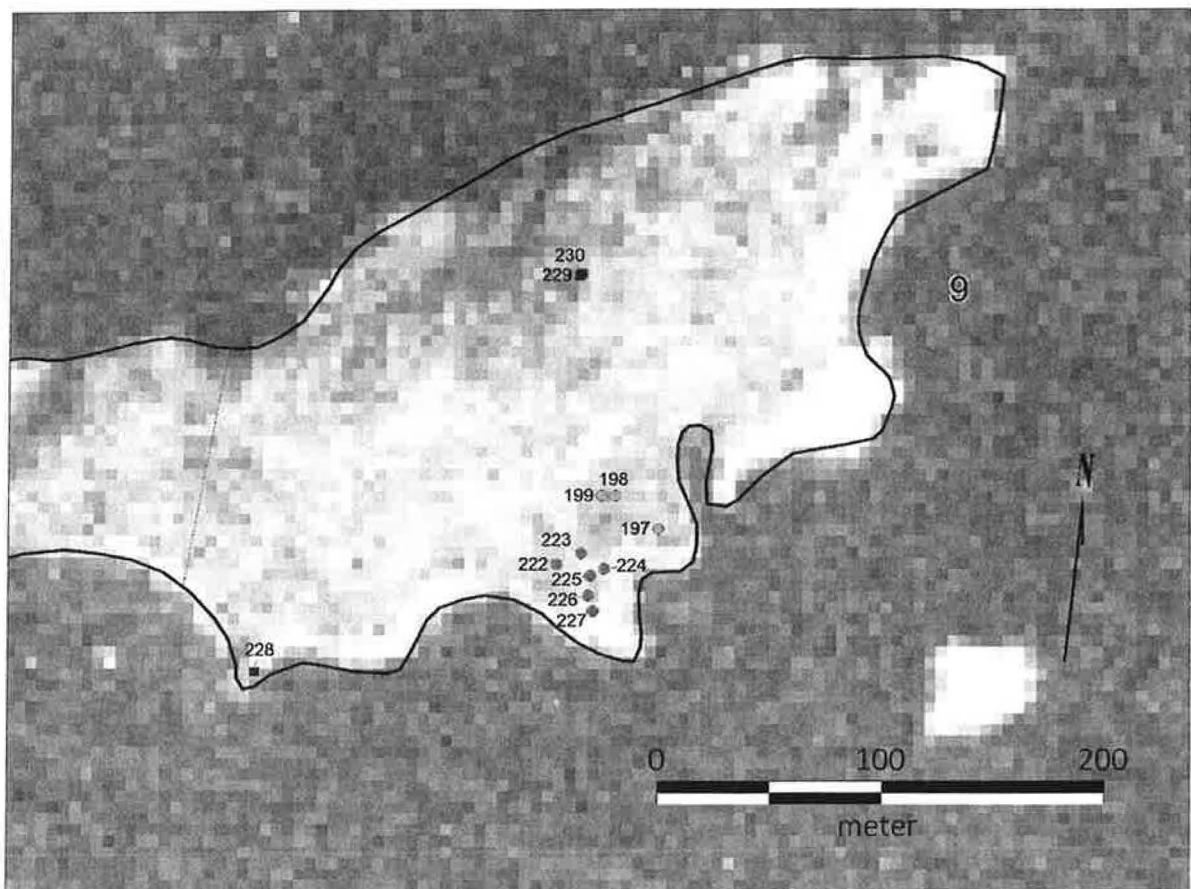
Stk 4: Lokalitet 6

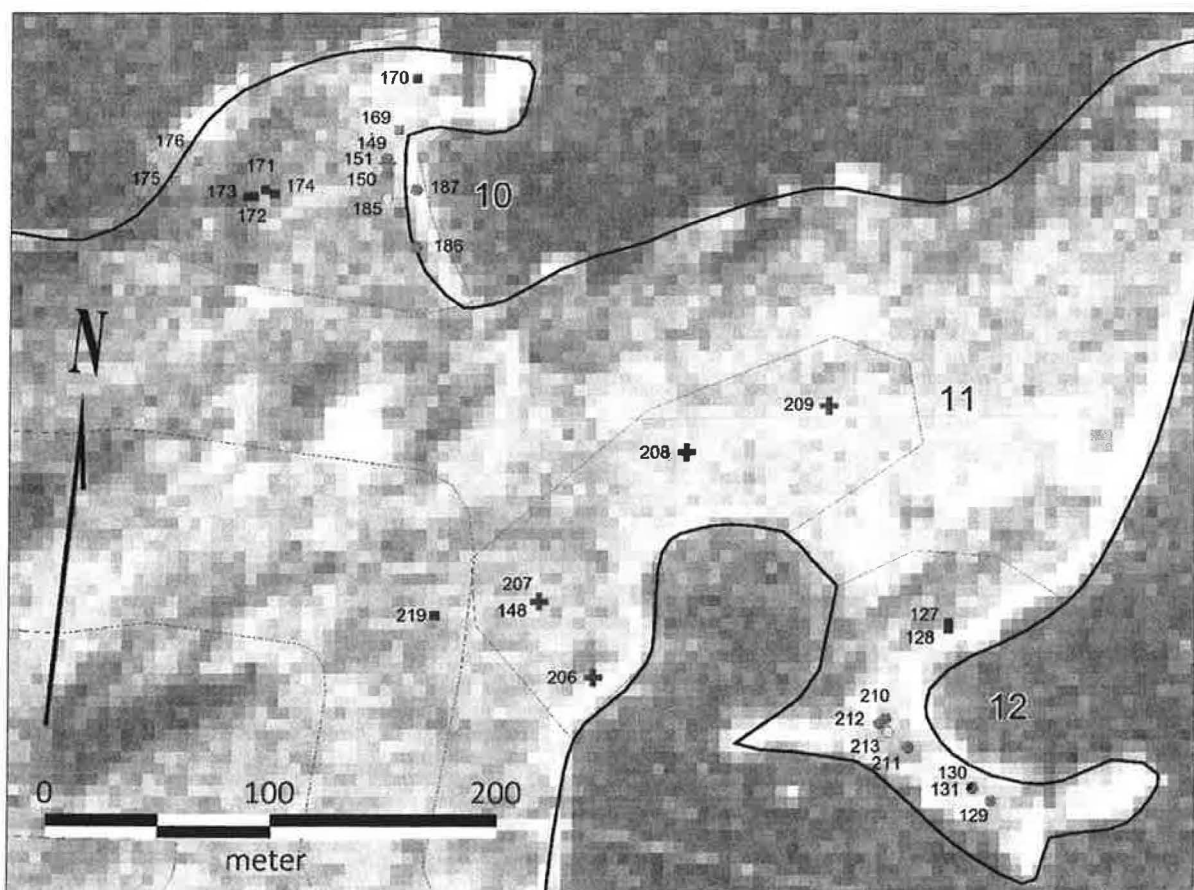
Stk 5: Lokalitet 7

Stk 6: Lokalitet 8

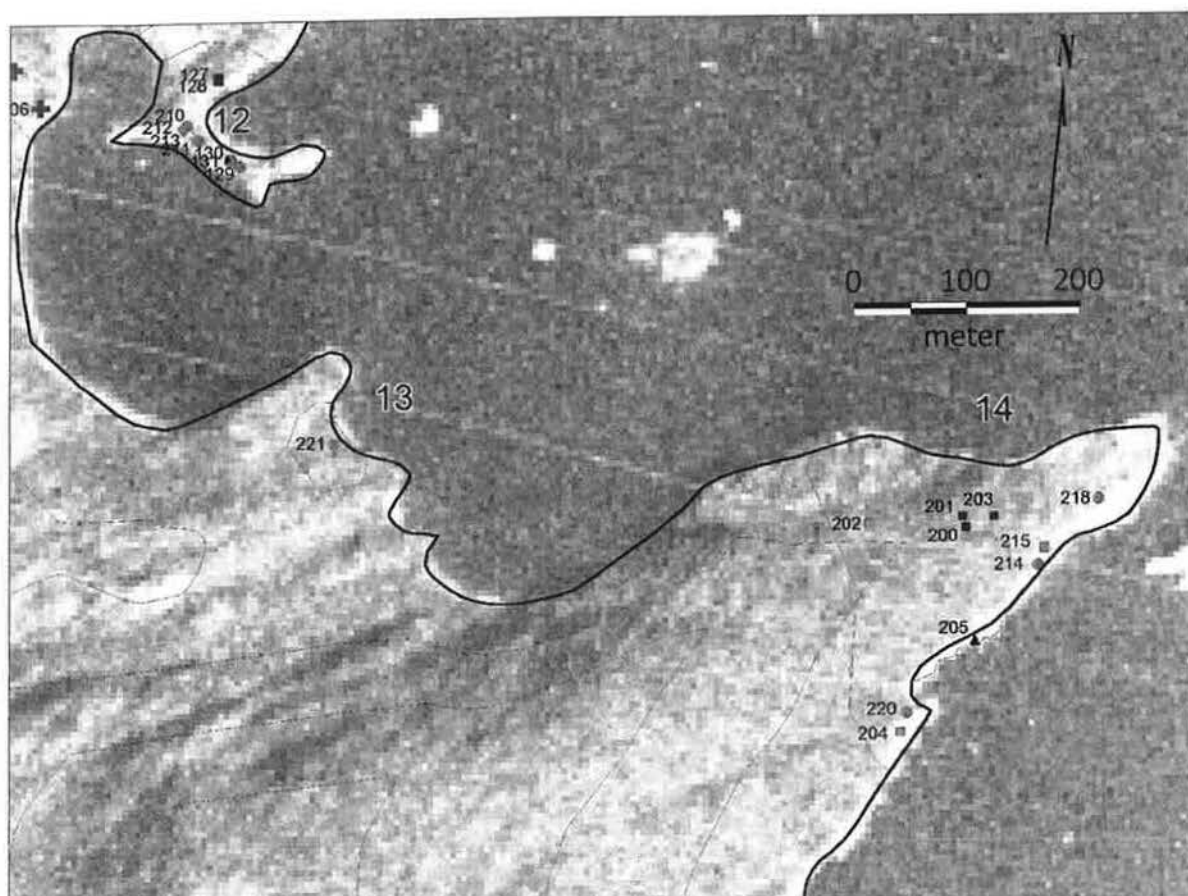

Stk 7:Lokalitet 9

Stk 8:Lokalitet 10, 11 & 12

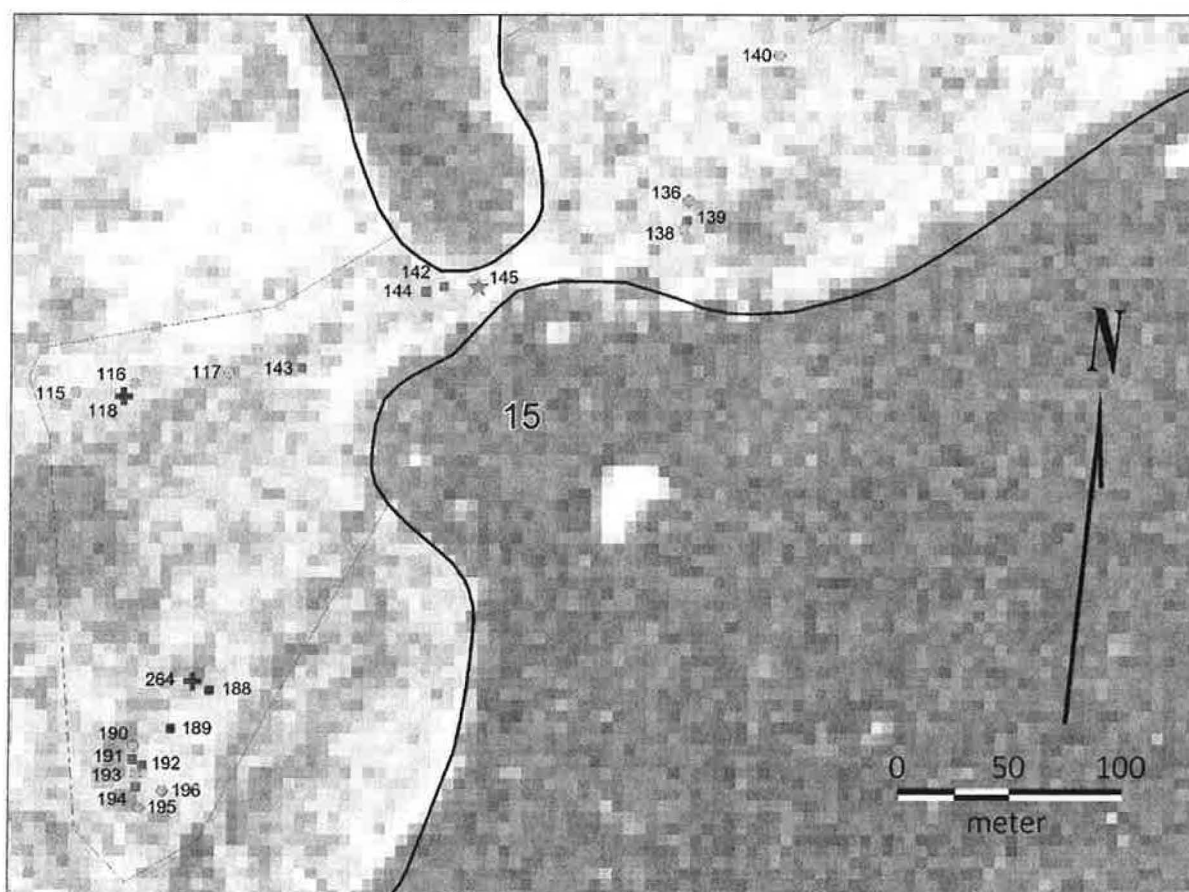

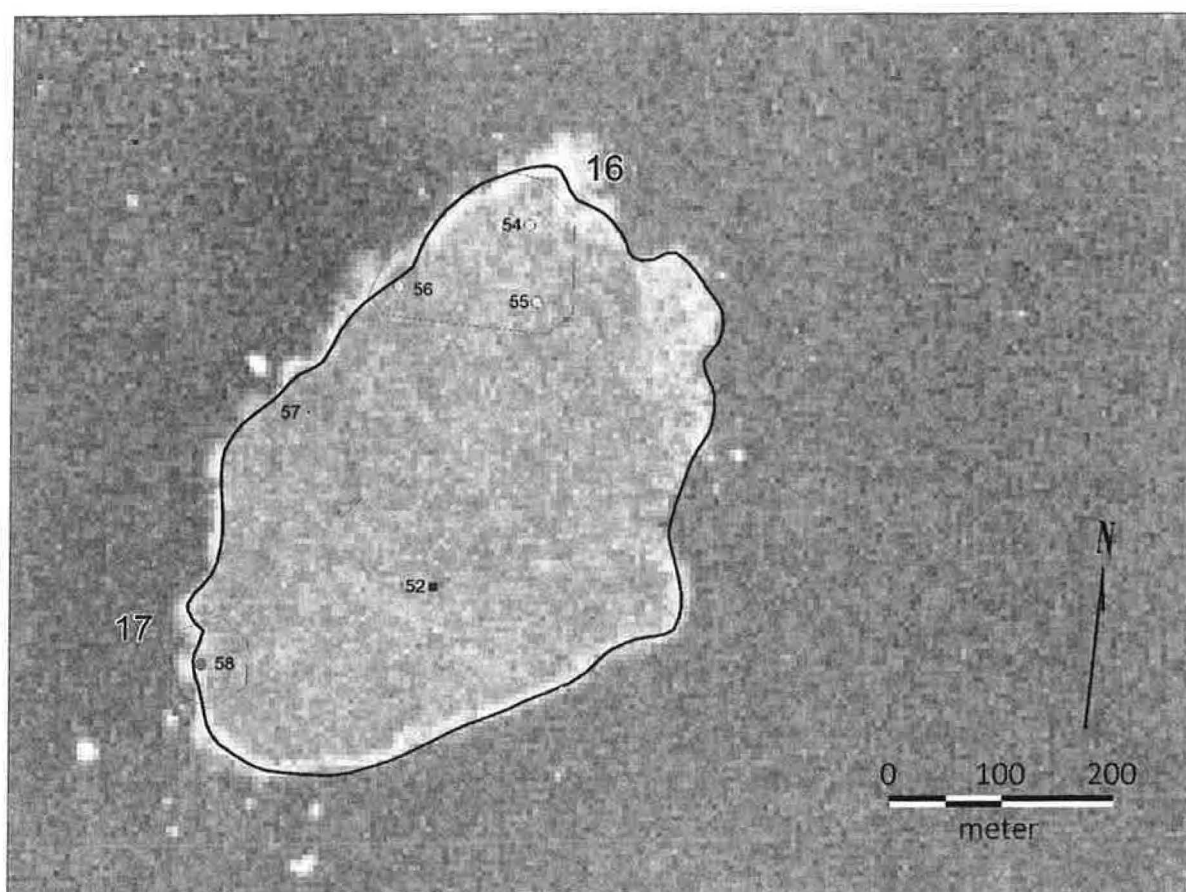
Stk 9: Lokalitet 13 & 14

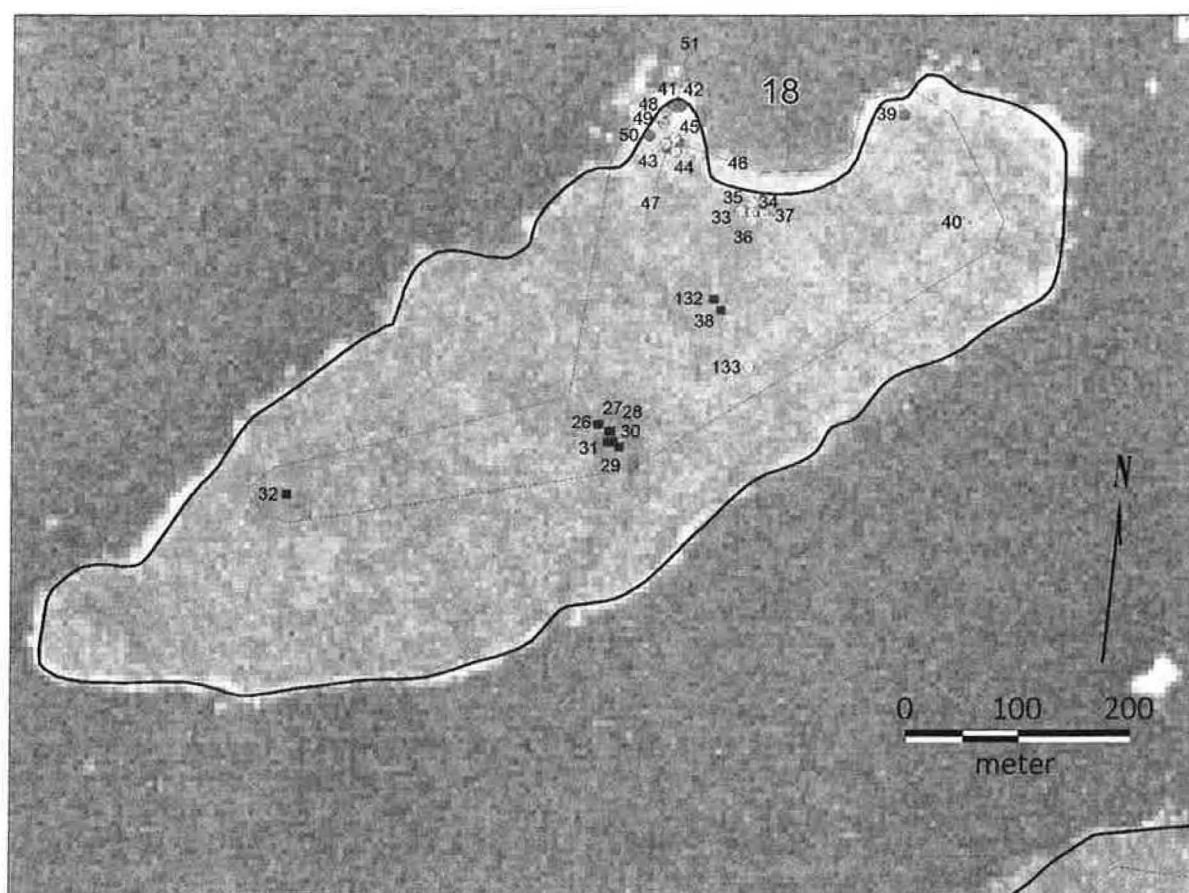
Stk 10: Lokalitet 15, uden anlægsnumre

Stk 11: Lokalitet 15, boliger sydvest for gravene

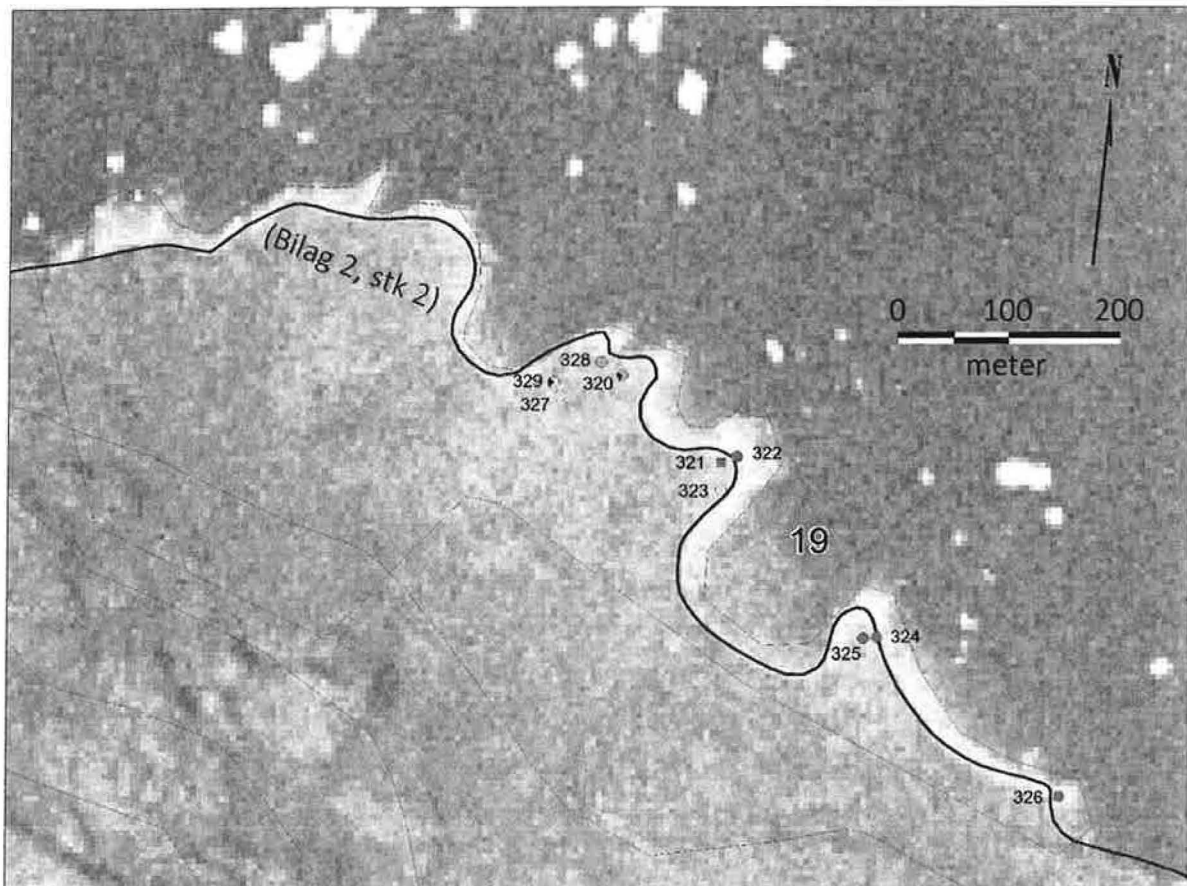

Stk 12: Lokalitet 16 & 17

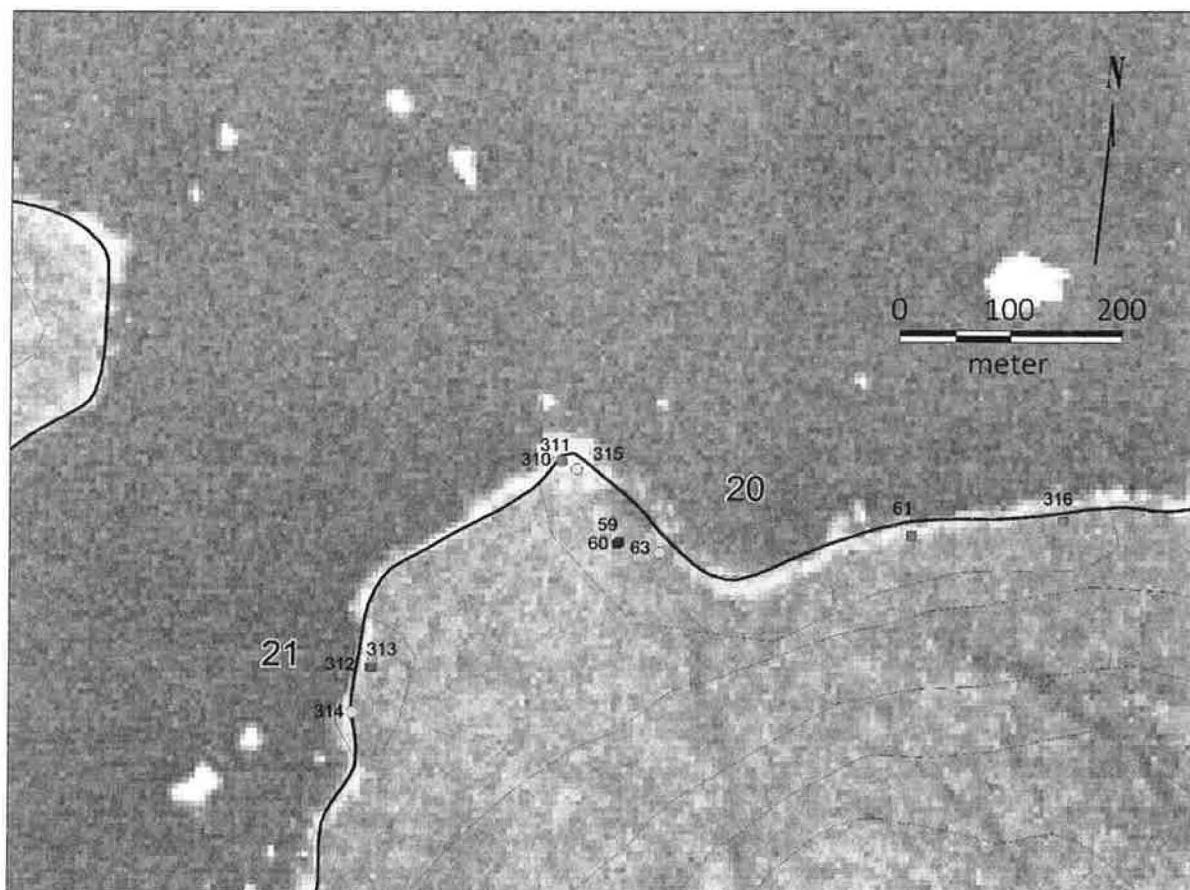

Stk 13: Lokalitet 18

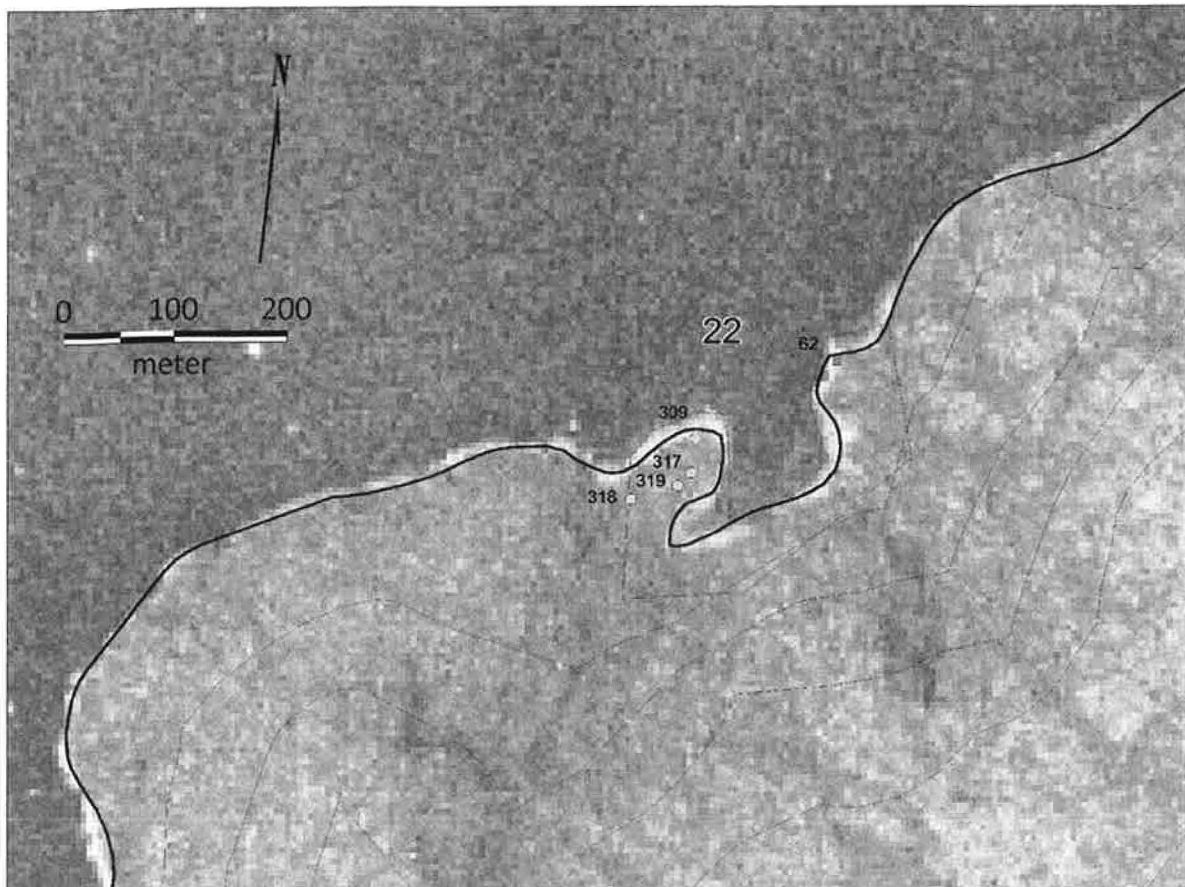
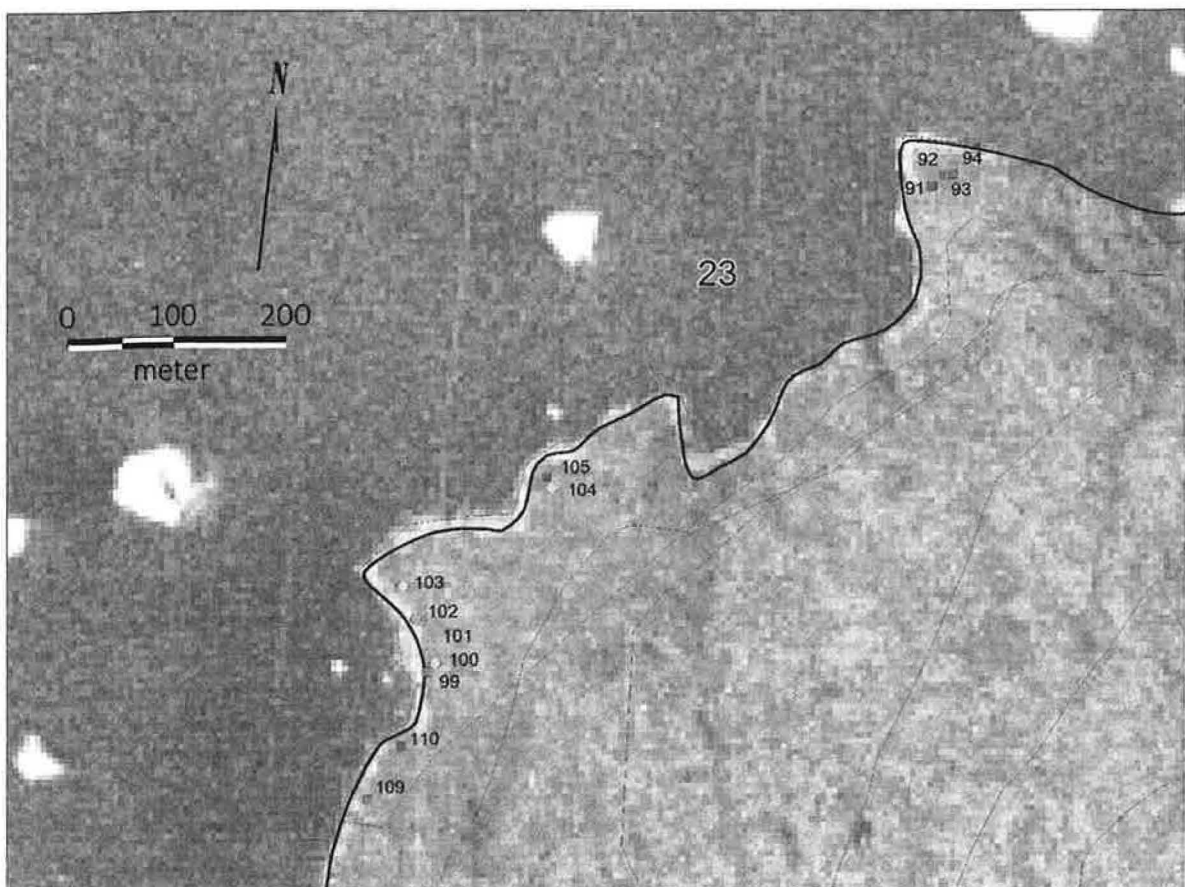

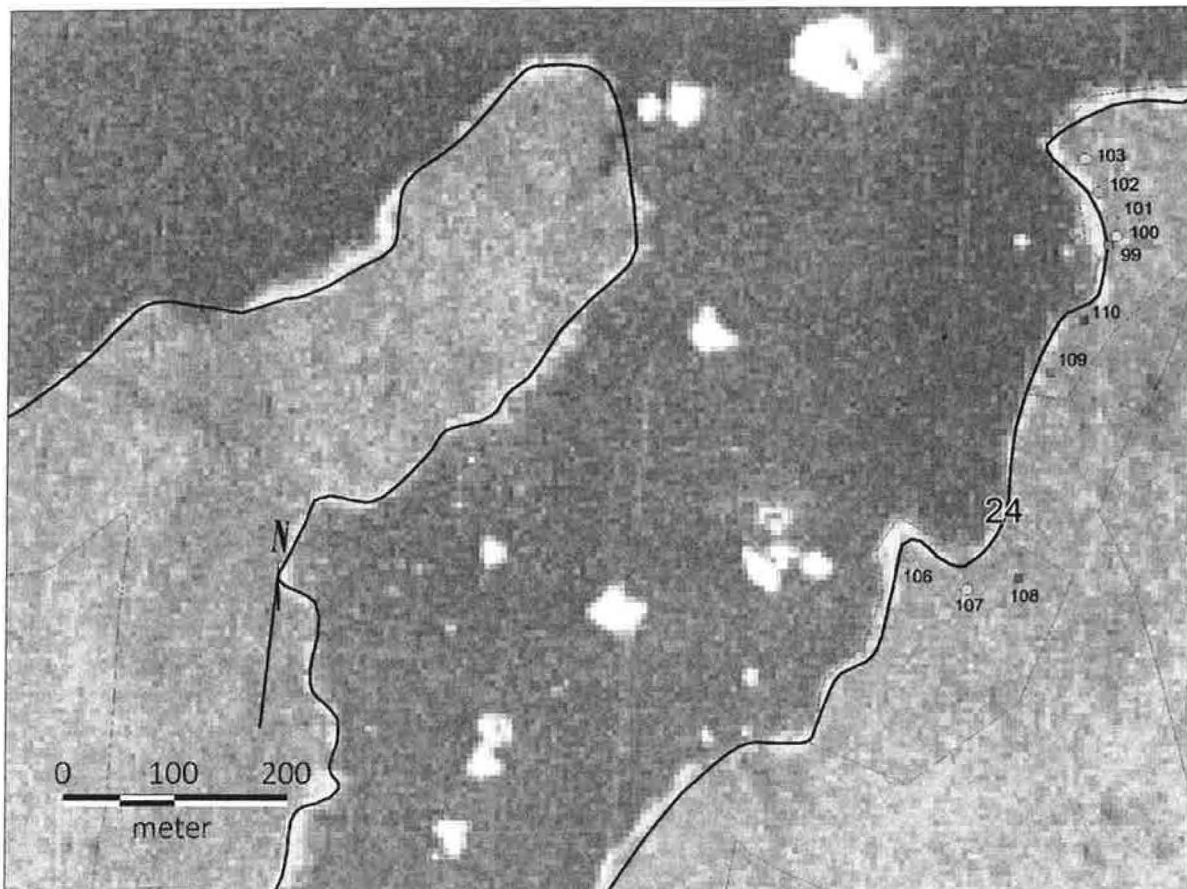

Stk 14: Lokaltet 19

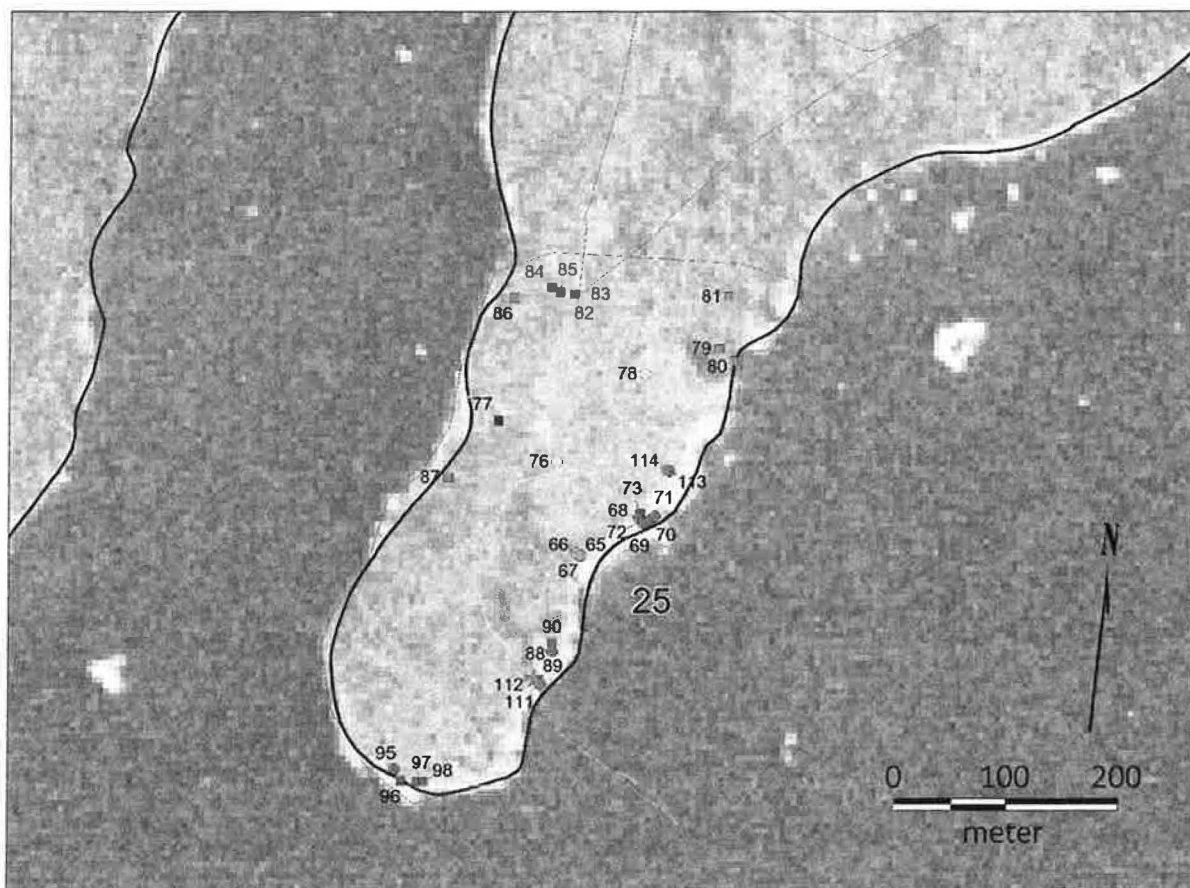

Stk 15: Lokaltet 20 & 21

*Stk 16: Lokaltet 22**Stk 17: Lokaltet 23*

Stk 18: Lokaltet 24

Stk 19: Lokaltet 25